

HENRYK MACHAJEWSKI

SKANDYNAWSKIE ELEMENTY KULTUROWE NA POMORZU ZACHODNIM Z OKRESU WĘDRÓWEK LUDÓW (2 POŁOWA IV W. – POCZĄTEK VI W.)

SKANDINAVISCHES KULTUREINWIRKUNGEN IN WESTPOMMERN IN DER VÖLKERWANDERUNGSZEIT (2. HÄLFE DES 4. – ANFANG DES 6. JH.)

Po zestawieniu katalogu znalezisk skandynawskich przeprowadzono próbę nowego określenia ich chronologii. Jednocześnie, uwzględniając różnice form owych znalezisk, przedstawiono nową supozycję o sposobie ich przenikania na Pomorze Zachodnie w okresie wędrówek ludów.

WSTĘP

Udział kultury o tradycji skandynawskiej w dziejach społeczności Pomorza Zachodniego można uważać za zjawisko zasadniczo stałe o zmiennym jednak natężeniu. W czasach poprzedzających okres wędrówek ludów wyraźne zaakcentowanie oddziaływania z północy, o charakterze nawet osadniczym, nastąpiło we wczesnym okresie rzymskim (faza B2a), po czym w początkach późnego okresu rzymskiego (faza C1a) uległo ono wyraźnemu osłabieniu (Wołągiewicz 1986, 63 n.). W późnym okresie rzymskim (faza C1b – C2) udział ten uległ dalszemu osłabieniu, ograniczając się jedynie do sporadycznych zbieżności w wystroju odzieży metalowymi detalami (Kurzawa, Machajewski, w druku). Ponowne zaakcentowanie nurtu skandynawskiego zauważa się w fazie D, zasadniczo zaś na przełomie fazy D i E i w fazie E okresu wędrówek ludów, po czym aż do VIII w. wczesnego średniowiecza nastąpiło kolejne jego osłabienie (Żak 1962; Zoll-Adamikowa 1988, 183 n.; 1991, 53).

Znaleziska skandynawskie z przełomu fazy D i E oraz fazy E (poł. V – początek VI w.), łącznie

z elementami z końcowej fazy użytkowania osady w Dębczynie, stan. 3 i 6, Lubieszewie, stan. 2/A oraz z solidami wczesnobizantyjskimi z najpóźniejszym Anastazjusza I († 518 r.), na Pomorzu Zachodnim wyznaczają zasadniczo schyłek osadnictwa starożytnego, poprzedzającego osadnictwo wczesnośredniowieczne z ceramiką typu Dziejnice (Wołągiewicz 1981a, 216; Machajewski, w druku). Wśród badaczy istnieje zbieżność poglądów, z wyłączeniem opinii o pierwotnym składzie i funkcji części znalezisk z elementami północnymi (Żak 1962, 56 n.; Godłowski 1981, 91 n. Por. Hensel 1987, 681 n., przyp. 240), na temat kryteriów identyfikujących wytwory skandynawskie.

Próba określenia zakresu udziału nurtu skandynawskiego w kulturze Pomorza Zachodniego w okresie wędrówek ludów, w związku z postępem badań nad kulturą wielbarską i grupą dębczyńską oraz odkryciem nowych elementów skandynawskich na cmentarzysku w Głuszynie, woj. Słupsk, znajduje obecnie nowsze uwarunkowanie do ponownego jej przeprowadzenia.

STAN BADAŃ

Zjawiskom skandynawskim w kulturze Pomorza Zachodniego poświęcono już sporo miejsca w dotychczasowej literaturze archeologicznej. Pierwszy

uwagę zwrócił na nie L. Ledebur (1840, 131–134) w związku z publikacją skarbu z Karlina, woj. Koszalin. W miarę rozwoju badań wiodącym za-

gadnieniem stało się ustalenie charakteru ich przenikania.

Rozważania te prowadzono w oparciu wyłącznie o argumenty archeologiczne, niekiedy synchronizując je z określonymi wydarzeniami politycznymi. Wyodrębniły się dwa kierunki interpretacji: (a) efekt prowadzonej wymiany handlowej¹; (b) efekt osadnictwa ludności ze Skandynawii². Za pierwszą z tych interpretacji opowiada się także K. Godłowski (1981, 91–96) podkreślający jednak zależność ich rozprzestrzenienia na Pomorzu od czynników politycznych.

Podejmowano także zagadnienie roli Pomorza w kontaktach Skandynawii z pozostałymi regionami Europy. W badaniach nad kontaktami z kręgiem bałtyjskim, mającymi długą już historię badań (Nerman 1929; Wyszomirska-Werbart 1991, 231 n.), uwytkowano ostatnio znaczenie Pomorza Zachodniego przy rozprzestrzenianiu się w tym kręgu skandynawskiego stylu Sösdala (schyłek IV w. – pocz. V w.) (Bitner-Wróblewska 1991, 226 n.). Z kolei w kontaktach ze strefą wschodniokarpacko-nadczarnomorską (IV w. – poł. V w.) podkreślono rolę Pomorza Zachodniego przy przenikaniu do Skandynawii na-

czyń szklanych (Rau 1972, 168 n., ryc. 50; Näsman 1984, 49 n.; Machajewski 1985, 78). Podobną sytuację obserwuje się w kontaktach z Kotliną Karpacką (poł. V w.), czego egzemplifikacją był napływ zwłaszcza solidów, sporadycznie metalowych ozdób, a także ze strefą nadreńską, skąd przenikały do Skandynawii prawdopodobnie naczynia szklane (Näsman 1984, 70 n., mapa 8a, 9a).

Owa podwójna rola Pomorza Zachodniego była jednym z czynników sprzyjających wytworzeniu się więzi kulturowych pomiędzy tymi obszarami w okresie wędrówek ludów. Ich charakter został jednak dopiero wstępnie zanalizowany (Godłowski 1981, 91 n.). Sytuacja ta stanowi jednocześnie postulat badawczy.

Osobną kwestią jest chronologia znalezisk pochodzących z północy. W związku z przeprowadzoną korektą chronologii okresu wędrówek ludów w Europie, ich datowanie przeprowadzone przez J. Żaka (1962) uległo dezaktualizacji. Obecnie, zgodnie zresztą z późniejszymi sugestiami J. Żaka (1976, 193, przyp. 14), elementy skandynawskie umieszczone są o około 20–40 lat wcześniej.

SYTUACJA KULTUROWA NA POMORZU ZACHODNIM W OKRESIE WĘDRÓWEK LUDÓW

Pomorze Zachodnie w czasie od końca II w. do początku VI w. (schyłek fazy C1 – faza E) zajmowała grupa dębczyńska, sięgająca na wschodzie po dorzeczcie Łeby, na południu po Pojezierze Wałeckie i Myśliborskie, na zachodzie po dolną Odrę. Niewykluczone jednakże, że osadnictwo tej grupy mogło przekroczyć na południu środkową Noteć, na zachodzie dolną Odrę sięgając aż po Uecker (Machajewski 1988, 67, ryc. 2. Por. Godłowski 1985, 96), (ryc. 1).

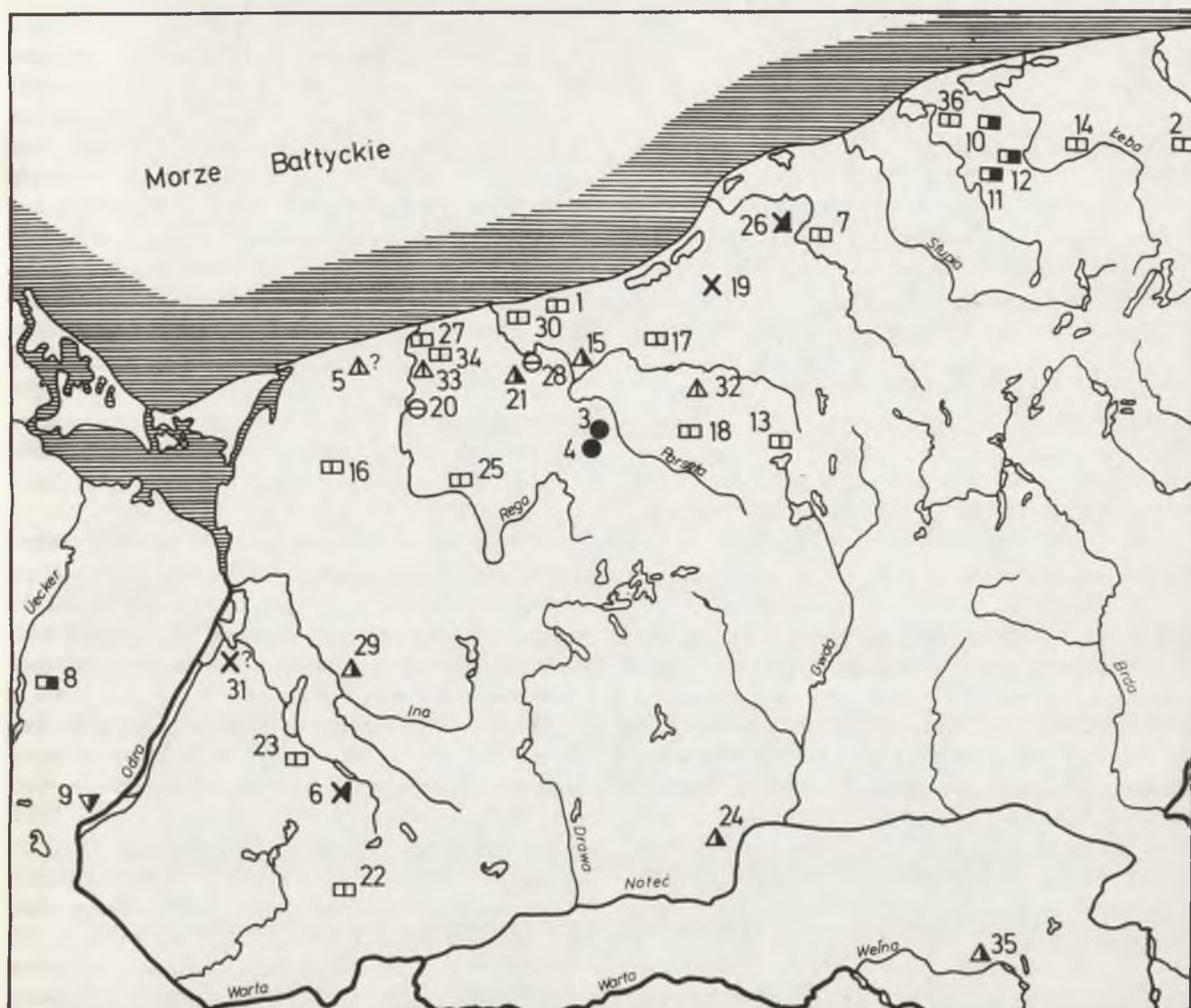
W rozwoju tej grupy wyróżniono fazę wczesną (schyłek fazy C1 – faza C2) i późną (faza D – faza E), obydwie z podziałami na podfazy. Kolejne etapy jej rozwoju charakteryzowały różne inspiracje kulturowe, w konsekwencji prowadzące do powstania heterogenicznej kultury tej grupy. Przyczyny owej heterogeniczności upatrywać należy w specyfice procesu tworzenia się grupy dębczyńskiej. Jej uformowanie nastąpiło w rezultacie stopniowego przekształcenia się z kultury wielbarskiej, skupiska kulturo-

wego na Pyrzycach i prawdopodobnie grupy gustowskiej. Proces ten zapoczątkowało rozrzedzenie się osadnictwa tych kultur, a w efekcie rozluźnienie powiązań z Dolnym Powiślem, zwłaszcza w fazie C1 i C2, gdzie kultura wielbarska rozwijała się nadal w postaci fazy cecelskiej. Ów proces rozrzedzania, zwłaszcza osadnictwa kultury wielbarskiej, przebiegał w sposób niejednakowy. Jakkolwiek zasadniczym trendem było porzucanie cmentarzysk tej grupy na obszarach na zachód od dolnej Wisły u schyłku fazy C1 (strefa B i C osadnictwa tej kultury wg R. Wołągiewicza 1986, 95, ryc. 14), to w dorzeczcu Łupawy (strefa B) założono jeszcze cmentarzysko w Głuszynie, woj. Słupsk, użytkowane od fazy C2 po fazę D (Kurzawa, Machajewski, w druku). Niezależnie od owej odmienności, zapewne o wymiarze lokalnym, z początkiem fazy C2 nastąpiło wyraźniejsze zbliżenie kultury Pomorza Zachodniego, w postaci grupy dębczyńskiej, do kultury kręgu nadłabskiego. Jednocześnie na kolejnych etapach jej rozwoju zauważalne były nurty kulturowe płynące z Wysp Duńskich (?) (podfaza Ia), znad Morza Czarnego (podfaza Ha), kręgu zachodniobałtyjskiego (faza II) i ze Skandynawii (faza II), potęgujące w rezultacie heterogeniczny charakter tej kultury (Machajewski 1988, 65 n.).

Po okresie optimum rozwoju osadnictwa grupy

¹ MONTELIUS 1897, 21 n.; ZEISS 1934, 295 n.; MEWS 1937, 19; KOSTRZEWSKI 1946–1947, i n.; JANKUHN 1953, 197 n. 229; EGGERS 1959, 13 n.; ŻAK 1962; LECIEJEWICZ 1979, 24; WOŁĄGIEWICZ 1981a, 214.

² LA BAUME 1925, 16–20; SCHULZ 1933, 77; PETERSEN 1936, 19 n.; 1939, 254 n.; ENGEL 1942, 173 n.; JAŹDŹEWSKI 1960, 60; KOSTRZEWSKI 1966, 126.

	IV/V - pot. Vw.	2pot.Vw. - pocz.VIw	V w.
osada	⊖	—	●
groby	□	■	—
skarby	△	▲	—
znalezisko bague	—	▽	—
znalezisko jednostkowe	×	✕	✕

Ryc. 1. Osadnictwo na Pomorzu Zachodnim od IV/V w. do początku VI w.:

1 – Borkowice, woj. Koszalin; 2 – Chynowice, woj. Gdańsk; 3 – Dębczyno, woj. Koszalin, stan. 3; 4 – Dębczyno, woj. Koszalin, stan. 4; 5 – Drzewo, woj. Szczecin; 6 – Dzedzice, woj. Szczecin; 7 – Dzierżęcino, woj. Słupsk; 8 – Friedefeld, Kr. Randow; 9 – Friedrichsthal, Kr. Schwedt; 10 – Głównicyce, woj. Słupsk; 11 – Głuszyno, woj. Słupsk; 12 – Gorzyno, woj. Słupsk; 13 – Grąbczyn, woj. Koszalin; 14 – Janowice, woj. Słupsk; 15 – Karlino, woj. Koszalin; 16 – Kłęby, woj. Szczecin; 17 – Konikowo, woj. Koszalin; 18 – Kowalki, woj. Koszalin; 19 – Lubiatowo, woj. Koszalin; 20 – Lubieszewo, woj. Szczecin; 21 – Piotrowice, woj. Koszalin; 22 – Prądko, woj. Gorzów Wlkp.; 23 – Pырzyce, woj. Szczecin; 24 – Radosiewo, woj. Piła; 25 – Resko, woj. Szczecin; 26 – Sierakówek, woj. Słupsk; 27 – Skrobotowo, woj. Szczecin; 28 – Skronie, woj. Koszalin; 29 – Stargard, woj. Szczecin; 30 – Stramnica, woj. Koszalin; 31 – Szczecin-Zdroje, woj. Szczecin; 32 – Świelino, woj. Koszalin; 33 – Trzebiatów, woj. Szczecin; 34 – Trzebiatów, woj. Szczecin; 35 – Wapno, woj. Poznań; 36 – Witkowo, woj. Słupsk

Abb. 1 – Siedlungswesen in Westpommern vom 4./5. Jh. zur Anfang des 6. Jh.

dębczyńskiej, przypadającego na podfazę Ib (faza C2), w podfazie IIa (faza D) nastąpiło zahamowanie i stopniowe rozrzedzenie, a w podfazie IIb (faza E) jego rozproszenie. Pewną egzemplifikacją owego kierunku przemian była sytuacja w skupisku osadniczym w do-

rzecz środkowej Parsęty. Ważnym zaś ich rysem były tutaj zmiany sposobu zabudowy i wielkości osad wyobrażone kolejnymi horyzontami zasiedlania wydzielonymi na osadach w Dębczynie, stan. 3 i 6 (Machajewski 1984, 46 n.).

W grupie dębczyńskiej owe reorganizacje osadnicze odzwierciedla także okres porzucania cmentarzysk. W podfazie IIa zaprzestano użytkować wszystkie w zasadzie cmentarzyska: z grupy 7 cmentarzysk zbadanych całościowo lub fragmentarycznie, schyłek cmentarzyska w Dębczynie, stan. 2 przypadła już na początek podfazy IIa, natomiast cmentarzyska w Borkowicach, Kowalkach i Dzierżęcinie na nieco późniejsze odcinki tej fazy (Godłowski 1970, 56 n., 91, ryc. 18; Machajewski, w druku).

Niemal równocześnie z porzucaniem cmentarzysk w grupie dębczyńskiej pojawiły się skarby typu Trzebiatów i Świelino, datowane na schyłek i połowę V w. lub połowę V w. (faza D/E), nawiązujące do podobnych spotykanych w zachodniej i północnej strefie Basenu Morza Bałtyckiego, a ujmowane w horyzont skarbów typu Trzebiatów-Skerne-Grönby, interpretowane niekiedy jako substytuty wyposażenia grobowych (Geisslinger 1967, 141 n., nr 22, 28; Godłowski 1980, 77; Machajewski, w druku). Wspólną ich cechą było występowanie zapinek zdobionych skandynawskim ornamentem typu Sösdala względnie Sösdala i Sjöup.

W podfazie IIa zauważa się powiązanie grupy dębczyńskiej przede wszystkim z kulturą kręgu nadłabskiego. Znajduje to odzwierciedlenie w zbieżnościach stylistycznych ceramiki naczyniowej, a także w używaniu analogicznych metalowych ozdób (Godłowski 1970, 56 n.; Wołągiewicz 1981, 210 n.; Machajewski 1988, 76). Podobna była także recepcja części importów szklanych wytwarzanych w Europie zachodniej (np.: puchary typu Snartemo, czarki typu Dębczyno) (Näsman 1984, 71, 8a, 9a; Machajewski, w druku).

Zbliżony charakter znamionują powiązania z kulturą wielbarską, odzwierciedlone częściowo w stylistyce ceramiki naczyniowej i w zestawie metalowych detali stroju (np. zapinki z łopatkowatą nóżką), wyraźnie zaś w recepcji importowanych naczyń szklanych pochodzących z warsztatów Europy południowo-wschodniej (np. puchary typu E 226–230) (Näsman 1984, 49 n.; Bitner-Wróblewska 1986–1990, 56 n.; Machajewski, w druku). Jednocześnie w obydwu ugrupowaniach nastąpiły zmiany osadnicze podobnie odzwierciedlone przez porzucanie cmentarzysk i pojawienie się skarbów, w grupie dębczyńskiej typu Trzebiatów-Świelino, w kulturze wielbarskiej typu Kiełpino (Godłowski, 1981, 79 n.; Machajewski, w druku). Świadectwem owych powiązań było pojawienie się w grupie dębczyńskiej i w zachodnim dorzeczu dolnej Wisły metalowych części pasa pochodzenia zachodniobałtyjskiego, np. dziobowate okucia pasa (Bitner-Wróblewska 1989, 166, mapa 3).

Napływ monet do grupy dębczyńskiej w podfazie

IIa odzwierciedlają dwie fale, pierwsza obejmująca ostatnie monety brązowe z końcowymi emisjami Magnusa Maksymusa (383–388 r.) – horyzont II monet w grupie dębczyńskiej, druga obejmująca wczesne monety złote z najpóźniejszą Walentyniana III (425–455 r.) – horyzont IIIa monet w grupie dębczyńskiej (Bursche 1985, 37; Iluk 1989, 16; Machajewski, w druku). Pojawienie się emisji brązowych, skupionych zasadniczo w zachodniej części grupy dębczyńskiej, łączyć należy prawdopodobnie z oddziaływaniami płynącymi z Europy zachodniej, chociaż wykluczyć nie można innych jeszcze dróg ich napływu. Natomiast najwcześniejsze solidy, skupione w centralnej i wschodniej części grupy dębczyńskiej, związane jednocześnie z działalnością Hunów na terenach naddunajskich, napłynęły z Europy południowo-wschodniej.

W napływie końcowych monet brązowych i wczesnych solidów do grupy dębczyńskiej zauważa się pewną zbieżność z napływem podobnych monet do kultury wielbarskiej przy czym w tej ostatniej kulturze najpóźniejszą emisją brązową była moneta Walentyniana II (375–392 r.).

W podfazie IIb grupy dębczyńskiej nastąpiły dalsze istotne zmiany. Ich przejawem było opuszczenie osad w Dębczynie, stan. 3 i 6 oraz Lubieszewie, stan. 2/A (Wołągiewicz 1968, 141 n.; Machajewski 1984, 46 n.). Jednocześnie w sąsiedztwie osad dębczyńskich (dorzecze środkowej Parsęty) założono w początkach okresu wczesnośredniowiecznego osadę, skąd pochodzi ceramika typu „Dziedzice” (Dębczyno, stan. 10) (Sikorski 1982, 247). Podobna sytuacja, czy wręcz bezpośrednio użytkowanie osady z okresu wędrówek ludów przez ludność używającą ceramiki typu „Dziedzice”, miała miejsce w dorzeczu górnej Regi na osadzie w Łobżanach, stan. 1 (Porzeziński 1980, 128). Domniemaną trzecią strefą, gdzie występowały znaleziska ze schyłku starożytności i początku wczesnego średniowiecza było dorzecze środkowej Iny (Łosiński 1982, 29, ryc. 5). Nie zauważa się jednakże typowych wyłącznie dla tej podfazy form ceramiki naczyniowej, jak i metalowych detali stroju. Przypuszcza się jedynie o podobieństwo w technologii pomiędzy ceramiką grupy dębczyńskiej z fazy II a ceramiką wczesnośredniowieczną typu „Dziedzice” (Machajewski, w druku).

Trudne do określenia pozostają w tym czasie oddziaływania z kręgu nadłabskiego. W podfazie IIb nie zauważa się wyraźnej kontynuacji względnie wykształcenia się nowych nurtów oddziaływań z tej kultury. Za przejaw incydentalnych jeszcze kontaktów z zachodem uważać należy fragment zapinki krzyżowatej, luźno znalezionej na cmentarzysku z okresu rzymskiego w Dziedzicach, stan. 1, nawiązu-

jącej do okazów z fazy DIII wg J. Reichsteina (Godłowski 1981, 116, ryc. 32). Pewnym natomiast nowym wspólnym rysem, zwłaszcza dla wschodniej strefy kręgu nadłabskiego (międzyrzecze Warnowy, dolna Odra) i grupy dębczyńskiej było pojawienie się skandynawskich elementów kulturowych. Innym był napływ solidów, na Pomorzu Zachodnim zakończony emisjami Anastazjusza I († 518 r.), we wschodniej strefie kręgu nadłabskiego Justyniana I († 565 r.) (Godłowski 1979, 116, ryc. 32). Natomiast istotnym czynnikiem dystansującym owe ugrupowania był wpływ kultury merowińskiej, we wschodniej strefie Nadłabia wyraźny i bezpośredni, na Pomorzu Zachodnim incydentalny i pośredni (Petersen 1939, Karte 1; Schach-Döriges 1970, 132; Żak 1979, 43 n.).

Z kolei zbieżności pomiędzy grupą dębczyńską a Dolnym Powiślem w fazie E zauważa się w podobnym napływie solidów zakończonym monetami Anastazjusza I († 518 r.) (Godłowski 1981, 99 n., ryc. 24; Machajewski 1985, 73 n.). Innym wspólnym zjawiskiem było pojawienie się skarbów, składających się z solidów i metalowych ozdób (Radostowo, Karlino,

Wapno), datowanych na schyłek V w., zasadniczo na początek VI w., a w Basenie Morza Bałtyckiego nawiązujące do skarbów typu Sandergaard-Rynkeby-Gantofta, a także znalezisk złotych naszyjników, pochodzących z początku VI w. (Geisslinger 1968, 149, nr 101, 150, nr 107, 151, nr 129; Godłowski 1981, 91; Machajewski, w druku).

Na tle filiacji owych cech kulturowych zauważa się także pewne odmienności. Odzwierciedlają je z jednej strony groby spotykane w międzyrzeczu dolnej Wisły i Pasłęki, skarb z Fromborka, woj. Elbląg oraz zapinki z przedłużoną karbowaną nóżką i zapinka palczasta ze Skowarcza, woj. Gdańsk, nawiązujące do bałtyjskiego kręgu kulturowego (Godłowski 1981, 106), z drugiej zaś groby występujące w międzyrzeczu dolnej Łupawy i Łeby o powiązaniach skandynawskich (Kurzawa, Machajewski, w druku).

Spośród zasygnalizowanych tutaj nurtów inspirujących kulturę Pomorza Zachodniego w okresie wędrówek ludów szczególną pozycję zajmuje nurt skandynawski.

CHRONOLOGIA ELEMENTÓW SKANDYNAWSKICH

1. OZDOBY STROJU.

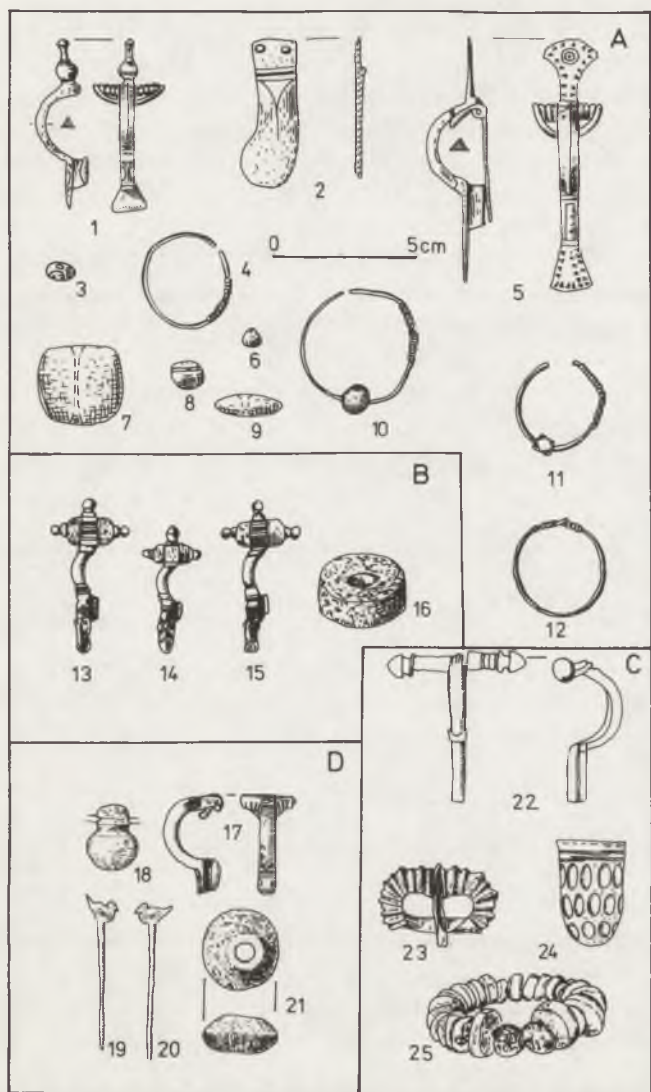
1.1. ZAPINKI

Za skandynawskie uważa się 6 zapinek (Głuszyno, obiekt 11 – 4 egz.; Stramnica, grób – 1 egz.; Witkowo, grób – 1 egz.) Trzy następne były prawdopodobnie skandynawskimi (Friedefeld, grób – 3 egz.).

Najwcześniejsza jest fibula ze Stramnicy pochodząca z przełomu IV i V w. lub z początku V w. (faza D względnie I i początek II fazy okresu wędrówek ludów w Skandynawii wg E. Bakki 1973, 60), odpowiadająca gotlandzkim zapinkom równoramiennym z okresu VI:1 wg B. Nermana (1935, Taf. 5). Jest to jedyny okaz tego typu w południowej strefie Morza Bałtyckiego (ryc. 2, A:5).

Pozostałe zapinki pochodzą z czasów zasadniczo od połowy V po schyłek lub przełom V i VI w. Fibule z pełną pochewką z Głuszyna (ryc. 5A:4) i Witkowa (ryc. 2C:22), w Basenie Morza Bałtyckiego należące do grupy okazów stylistycznie niejednorodnych, nawiązują do zapinek gotlandzkich z okresu VI:2 wg B. Nermana (Bjärby, grób 177; Eketorp II – dom D) (Nerman 1935, 68, Taf. 36, 368–370, 374, Näsman 1977, 342, Fig. 3a.). Także trzy pozostałe fibule z Głuszyna (ryc. 5A:1–3), o przedłużonej karbowanej nóżce i główce, należą do grupy okazów o zróżnicowanej stylistyce, spotykanych w Skandynawii a także w kręgu kultury bałtyjskiej w czasie od schyłku

IV po połowę VI w. Dwie zapinki z nieznacznie przedłużoną główką (ryc. 5A:2–3), odpowiadające wariantowi 1a wg A. Bitner-Wróblewskiej (Bitner-Wróblewska 1991, 235, Fig. 7. Por. Schulze-Dörrlamm 1986, s. 60, Abb. 74.), nawiązują do fibuli z Torslunda (Olandia), Roes (Gotlandia) oraz Melsted (Bornholm), datowane zasadniczo na 2 poł. V w. (III faza wędrówek ludów w Skandynawii wg E. Bakki) (Nerman 1935, 68, Fig. 36:367; Klindt-Jensen 1957, 117, Fig. 88:1. Por. Bakka 1973, 60). Do tych zapinek nawiązuje także okaz ze skarbu odlewcy z Fromborka, woj. Elbląg, datowany solidem Teodozjusza II na połowę V w. (Godłowski 1981, 107, ryc. 27:5). Natomiast trzecia zapinka, z wyraźnie przedłużoną główką (ryc. 5A:1), odpowiadająca wariantowi 2 (typ bornholmski) wg A. Bitner-Wróblewskiej (1991, 235) względnie typowi H wg K. Høilund Nielsen (1987, 61, ryc. 10:H), nawiązuje do fibuli z Møllebakken grób 1, Melsted grób 8 oraz ewentualnie z Kobbeå grób 11 i Levka grób 2 wszystkie z Bornholmu, które współwystępowały m.in. z zapinkami reliefowanymi zbliżonymi do typu E1 i sprzączkami okrągłymi reliefowanymi zbliżonymi do typu A2e wg K. Høilund Nielsen (Klindt-Jensen 1957, 117, Fig. 88:1–3; J. Jespersen 1984 (1985), 104, Fig. 4:f). Pochodzić zatem mogą z 2 poł. V w. względnie już z początku VI w. (III faza wędrówek ludów w Skandynawii wg E. Bakki; faza 1A na Bornholmie wg

Ryc. 2 — A: Stramnica, woj. Koszalin, grób szkieletowy (por. Katalog: nr 10); B: 13–16 Friedefeld, Kr. Randow, grób szkieletowy (por. Katalog: nr 1); C: 22–25 Witkowo, woj. Słupsk, z kilku (?) grobów; D: 17–21 Gorzyno, woj. Słupsk, grób szkieletowy (por. Katalog: nr 5)

Abb. 2 — A: Stramnica, Woi. Koszalin, Skelettgrab (vergl. Katalog: Nr 10); B: 13–16 Friedefeld, Kr. Randow, Skelettgrab (vergl. Katalog: Nr 1); C: 22–25 Witkowo, Woi. Słupsk, aus mehreren (?) Gräbern; D: 17–21 Gorzyno, Woi. Słupsk, Skelettgrab (vergl. Katalog: Nr 5)

K. Høilund Nielsen 1987, 60. Por. Bakka 1973, 60).

Za prawdopodobnie skandynawskie uważa się 3 zapinki krzyżowate z Friedefeld, Kr. Randow (ryc. 2B: 13–15), dawniej nawiązywane do okazów spotykanych w Szwecji południowej (Eggers 1959, 16; Stjernquist 1961, 35; Schach-Döriges 1970, 70), obecnie określane jako formy izolowane, datowane na 2 poł. V w. (faza D3 wg J. Reichsteina) (Reichstein 1977, 145; Godłowski 1981, 90).

1.2. SZPILE

Z Pomorza Zachodniego pochodzą 4 szpile brązo-

we (Głuszyno, obiekt 11 — 1 egz.; obiekt 19 — 1 egz. Gorzyno, grób — 2 egz.). Trzy z nich to szpile z główką w postaci stylizowanego ptaka, będące pierwszymi tego typu znaleziskami na południowym wybrzeżu Morza Bałtyckiego. W Basenie Morza Bałtyckiego występują zasadniczo w V w. Szpile z Gorzyna (ryc. 2D:19–20), datowane na 2 poł. V w., nawiązują do znalezisk z Gotlandii i Finlandii (Żak 1962, 133 n.). Natomiast szpila z Głuszyna (ryc. 5A:4) z główką w postaci stylizowanego ptaka usytuowanego na prostokątnej podstawie, zazwyczaj spotykanej wśród szpil pochodzących z Finlandii, nawiązuje do okazu z Hiidentöykku pochodzącego ze schyłku 2 poł. V w. (Gjessing 1931, 54; Erä-Esko 1986, 78, 18, nr 14. Por. Nerman 1940, 113). W Głuszynie znaleziono także szpilę brązową z kulistą główką, datowaną na 2 poł. V w. (ryc. 5B:1), nawiązującą do podobnych szpil spotykanych na Bornholmie i Gotlandii w V w. (Nerman 1935, 6, Tabl. 11:81; Klindt-Jensen 1957, 75, ryc. 13).

1.3. OKUCIA PASA

W Głuszynie (obiekt 19) w grobie z 2 poł. V w. odkryto antropomorficzne brązowe okucie końca pasa (ryc. 5B:2). Jest to pierwszy okaz tego typu w południowej strefie Morza Bałtyckiego. Stylistycznie nawiązuje do podobnych okuć znanych na Gotlandii (np. Grötlingbo) w okresie VI:2 wg B. Nermana (1935, 78). Niewykluczone jednak, z racji stosunkowo prostego przedstawienia wyobrażonej sylwetki, że może jest to jedynie pomorskie naśladownictwo wyrobów gotlandzkich.

1.4. PACIORKI METALOWE

Ze skarbu z Karlina, datowanego na przełom V i VI w. lub na początek VI w. pochodzi złoty paciorek wykonany ze skręconego spiralnie drutu. Nawiązuje do podobnych okazów spotykanych na Fionii (Elsehoved) i na Jutlandii (Linde) w czasie od schyłku V w. po schyłek VI w. (Żak 1962, 116 n.).

1.5. PIERŚCIEŃ

Ze skarbu z Wapna pochodzi złoty pierścień w przekroju w kształcie litery „D”, datowany na początek VI w. Zbliżone okazy występują na Gotlandii w okresie VI:2 wg B. Nermana (np. grób z Barsholdershed, skarb z Ringome) i na Półwyspie Skandynawskim (Nerman 1935, 75–76, 44:425, 428).

1.6. NASZYJNIKI

Na Pomorzu Zachodnim wystąpiły 3 złote naszyjniki z lekko zgrubiałymi końcami, zdobione wątkiem składającym się z półksiężycowatych stempelków, „plecionki” względnie „wilczych kłów” i „łusek” (Piotrowice, woj. Koszalin; Radosiew, woj. Piła; Stargard,

woj. Szczecin). Chronologia tych znalezisk jest niejasna, bowiem podobnie jak na całym Pomorzu, skąd pochodzą jeszcze 4 inne okazy, są to znaleziska jednostkowe (Żak 1962, 121 n.; Godłowski 1981, 94 n.). W starszej literaturze naszyjniki z Pomorza umieszczano w VI w., zgodnie zresztą z ówczesnymi poglądami o chronologii okresu wędrówek ludów (Aberg 1924; Mackeprang 1952; Żak 1962, 121 n.), chociaż już wtedy część badaczy datowała je nieco wcześniej na schyłek V w. i początek VI w. (Lindquist 1919, 65 n.; Nerman 1935, 73). Obecnie, po przeprowadzonej korekcie chronologii okresu wędrówek ludów, akceptację znajduje owo wcześniejsze datowanie (Godłowski 1981, 94). Na Pomorze Zachodnie naszyjniki napłynęły z Olandii (Radosiew) i Skanii (Piotrowice, Stargard).

1.7. BRAKTEATY

Z Pomorza Zachodniego znanych jest 11 brakteatów (Karlino, woj. Koszalin — 6 egz.; Wapno, woj. Piła — 4 egz.; m. nieznaną, woj. Koszalin — 1 egz.). Pochodzą ze skarbów o zbliżonym charakterze ukrytych u schyłku V lub w pierwszych dekadach VI w. Chronologia brakteatów, podobnie jak złotych naszyjników, wywołuje ciągle jeszcze dyskusje. Rzecz

dotyczy bowiem ujmowania ich w ramach „krótkiej” (np. Lindquist; Bakka; Godłowski) (Lindquist 1919; Bakka 1973; Godłowski 1981) względnie „długiej” (Åberg 1924; Mackeprang 1952; Żak 1962) chronologii schyłkowego etapu starożytności w Europie północnej i zachodniej. Pierwsza interpretacja obecnie znajduje wyraźniejsze uzasadnienie. Rekapitulując dotychczasowe ustalenia, brakteaty z Pomorza Zachodniego synchronizuje się ze starszym odcinkiem trzeciego okresu ich występowania w Skandynawii, co odpowiada III fazie okresu wędrówek ludów (schyłek V w. — początek VI w.) wg E. Bakki 1973, 60 n. Brakteaty z Karlina i dwa mniejsze, w tym jeden z napisem runicznym, z Wapna nawiązują do okazów wykonanych w Skanii, pozostałe w tym okaz z napisem runicznym o brzmieniu WAIGA z m. nieznaną, do okazów pochodzących z Olandii (Żak 1962, 121).

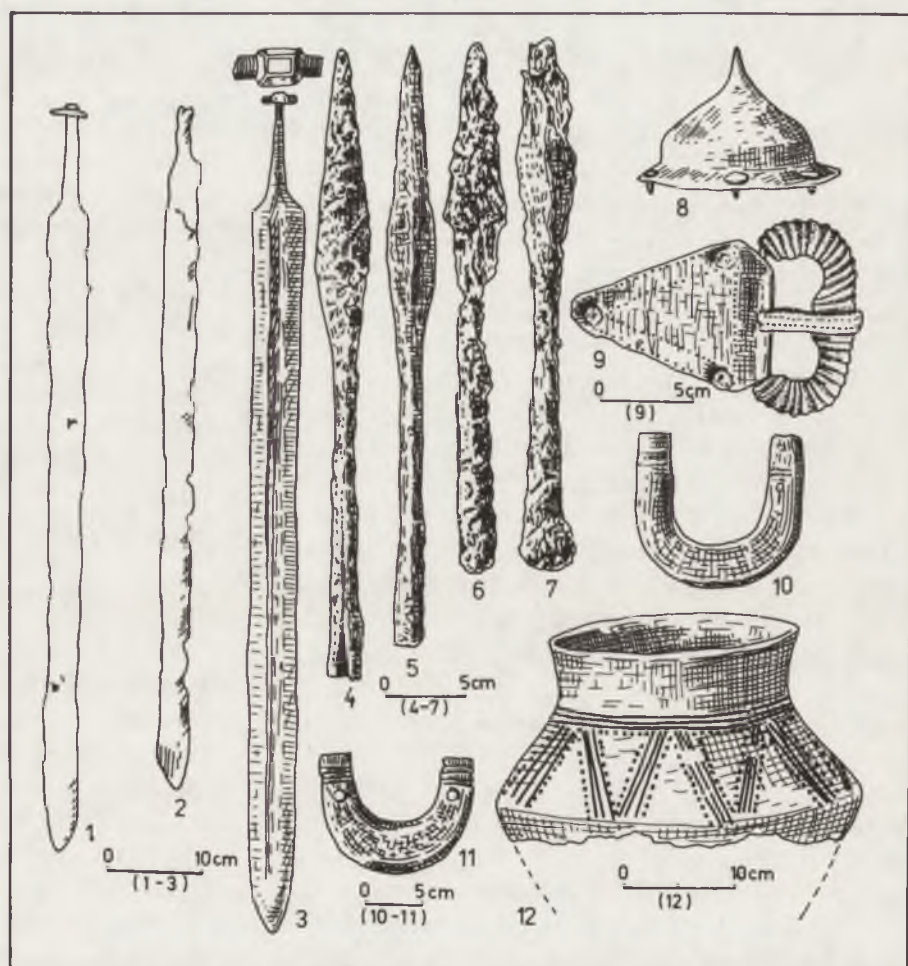
2. ELEMENTY UZBROJENIA

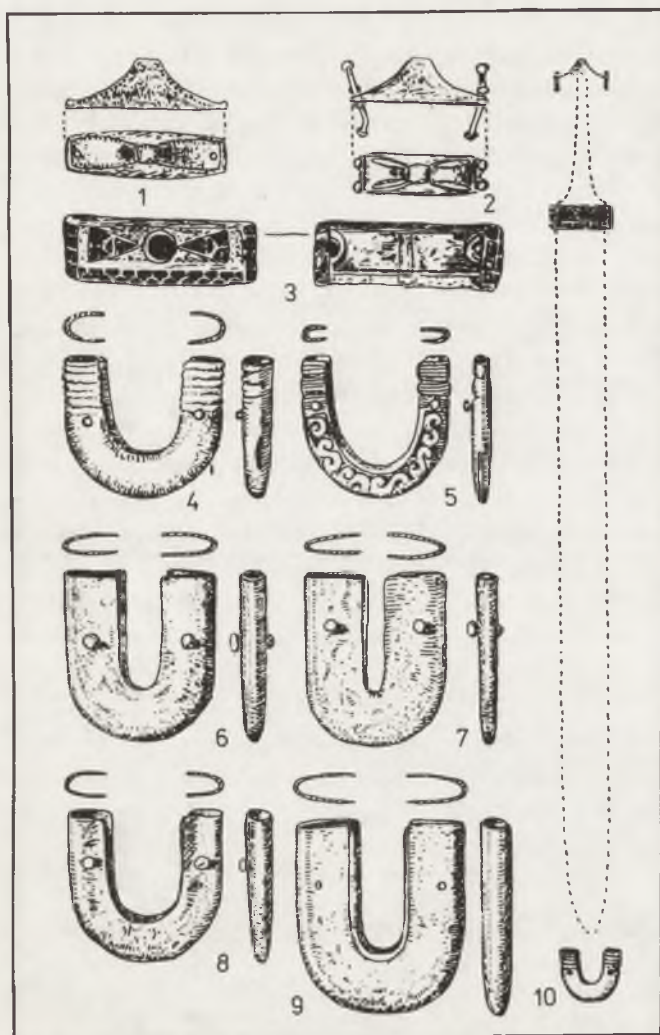
2.1. OKUCIA POCHWY MIECZA

Brązowe odlewane trzewiki pochwy miecza, odpowiadające typowi Snartemo (Menghin 1974, 438, ryc. 3; tenże 1983, 123 n., Abb. 73), pochodzą z grobu

Ryc. 3 — Główczyce, woj. Słupsk, z kilku (?) grobów szkieletowych (por. Katalog: nr 2)

Abb. 3 — Główczyce, Woi. Słupsk, aus mehreren (?) Skelettgräbern (vergl. Katalog: Nr 2)

Ryc. 4 – Friedrichsthal, Kr. Schwedt, znalezisko bagienne (por. Katalog: nr 2)

Abb. 4 – Friedrichsthal, Kr. Schwedt, Moorfund (vergl. Katalog: Nr 2)

szkieletowego w Główcycach (ryc. 3:10–11) i ze znaleziska bagiennego we Friedrichsthal (ryc. 4:4–5). W tej ostatniej miejscowości znaleziono także złote taśmowate okucie górnej partii miecza (ryc. 4:3).

Okucia typu Snartemo występują od 2 poł. V w. do początku VI w. w Skandynawii i na wyspach brytyjskich. (Menghin 1974, 439. Por. Żak 1962, 82). Takie też datowanie przyjąć należy dla okazów znalezionych na Pomorzu Zachodnim. Napłynęły tutaj z Fionii względnie Skanii (Friedrichsthal) oraz Gotlandii lub Bornholmu (Główczyce); (Żak 1962, 93 n.).

Natomiast złote górne okucie miecza, analogiczne do okazu ze Skoldelev na Jutlandii, a przypominające także znalezisko ze Sjörup, wytworzone zostało zapewne na Jutlandii, zaś na Pomorzu ukryte zostało u schyłku V w. względnie na początku VI w. (Żak 1962, 88; Menghin 1983, 138, Abb 78).

3. NARZĘDZIA

3.1. GŁADZIK KAMIENNY (?)

Z Sierakówka, woj. Słupsk, pochodzi domniemany gładzik kamienny z wyrytym napisem runicznym FISL lub FIPL względnie FINL. Analogiczne napisy runiczne odczytano na brakteatach typu C znane z Burge i Djupbrunns na Gotlandii. Na tej podstawie sądzi się, że gładzik ten może pochodzić z Gotlandii, gdzie został wykonany na początku VI w. (Żak 1962, 158 n.).

4. FORMY GROBÓW

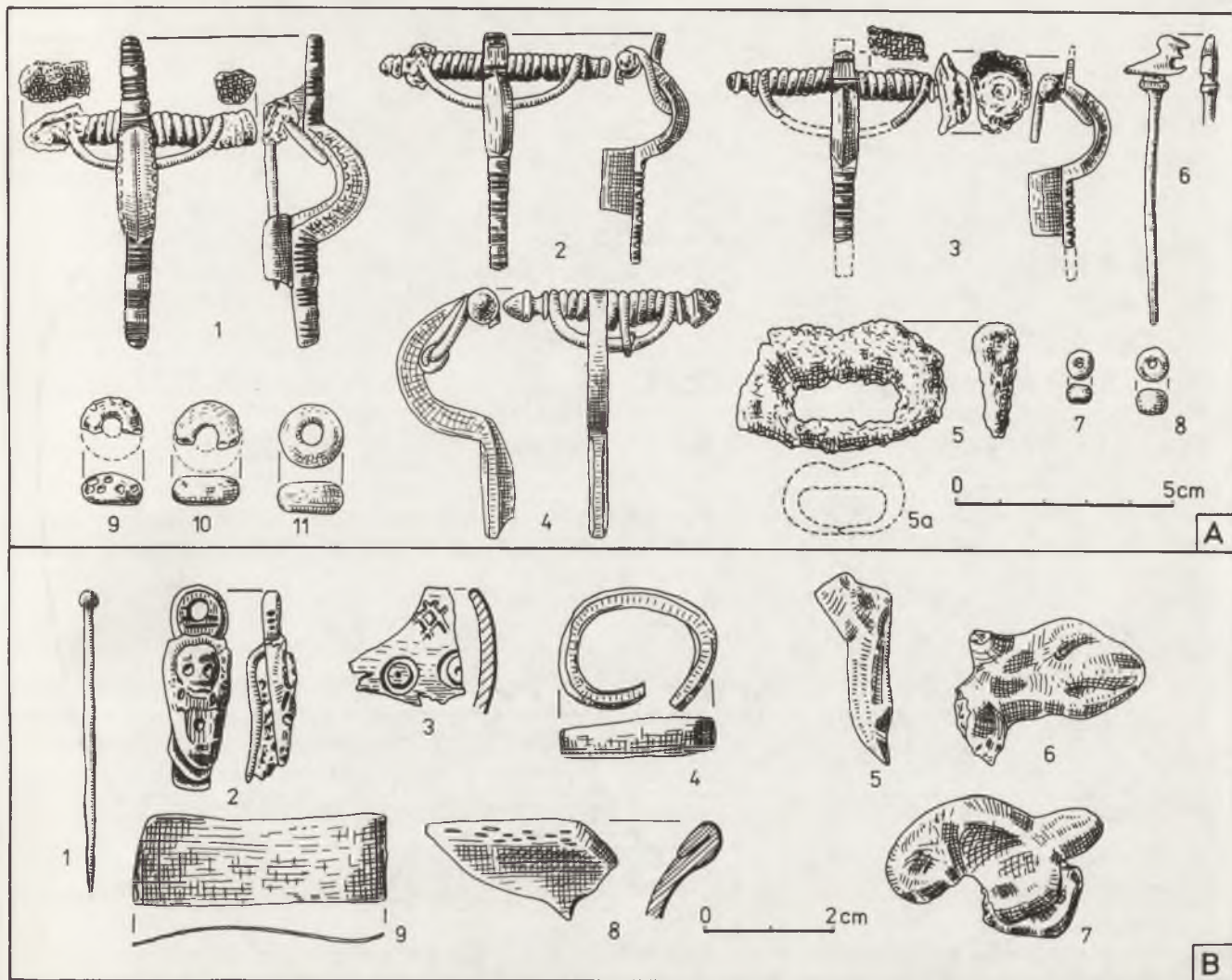
4.1. BRUK DWUWARSTWOWY z wieńcem nieco oddalonym, wraz z pochówkiem szkieletowym, złożonym na pierwotnej próchnicy lub nieco powyżej i przykryty gładzami (typ stäk agg) odkryto w Głuszynie, woj. Słupsk (obiekt 11) (ryc. 6). Obiekt ten pochodzi z 2 poł. V w. Jeżeli bruk jednowarstwowy z wieńcem nieco oddalonym na Pomorzu był formą znaną przez cały okres rzymski i wczesną fazę okresu wędrówek ludów (Wołagiewicz 1977, 74, ryc. 36), to bruk dwuwarstwowy z grobem szkieletowym złożonym na pierwotnej próchnicy uważa się za rozwiązanie nowe, nawiązujące do obiektów skandynawskich (Gotlandia, Olandia, Bornholm, Skania) znanych tam już w okresie rzymskim (Nerman 1935, 31; Klindt-Jensen 1957, 50, 225; Herteig 1954, 58, ryc. 7; Stjernquist 1970, 99).

4.2. BRUK JEDNOWARSTWOWY z grobem ciałałpalnym, w postaci spalenizny przykrytej gładzami, obwiedziony wieńcem kamiennym pochodzi z Głuszyna, woj. Słupsk (obiekt 19) (ryc. 7). Datowany jest na 2 poł. V w. Na Pomorzu nie znajduje się do tych form analogii. Znane są natomiast ze Skandynawii, gdzie występują od wczesnego okresu rzymskiego aż po okres wędrówek ludów (Atterman 1935, 137–157; Møllerup 1949, 38–45; Keskitalo 1950, 128, ryc. 6; Klindt-Jensen 1957, 218, ryc. 178–181).

5. FORMY POCHÓWKÓW

5.1. POCHÓWKI SZKIELETOWE Z BRONIĄ

Na Pomorzu Zachodnim, po pięciowiekowej przerwie obejmującej okres rzymski, w fazie E okresu wędrówek ludów wystąpiły pochówki szkieletowe z bronią. Odkryto je w Główcycach i Witkowie o nieokreślonej (odkrycie amatorskie) liczebności (kilk?). J. Żak (1962, 48) w przypadku znaleziska z Główcyc, bez uzasadnienia wydzielił dwa groby. Z kolei H. J. Eggers (1959, 19) przytoczył informację o odkryciu jeszcze pochówku z bronią w Grąbczynie i Rościęcinie; informacje te sformułowane zostały na

Ryc. 5 — Głuszyno, woj. Słupsk:

A: 1-11 — grób szkieletowy (obiekt 11); B: 1-9 — grób ciałopalny (obiekt 19) — por. Katalog, nr 3

Abb. 5 — Głuszyno, Woi. Słupsk:

A: 1-11 — Skelettgrab (Objekt 11); B: 1-9 — Urnengrab (Objekt 19) — vergl. Katalog, Nr 3

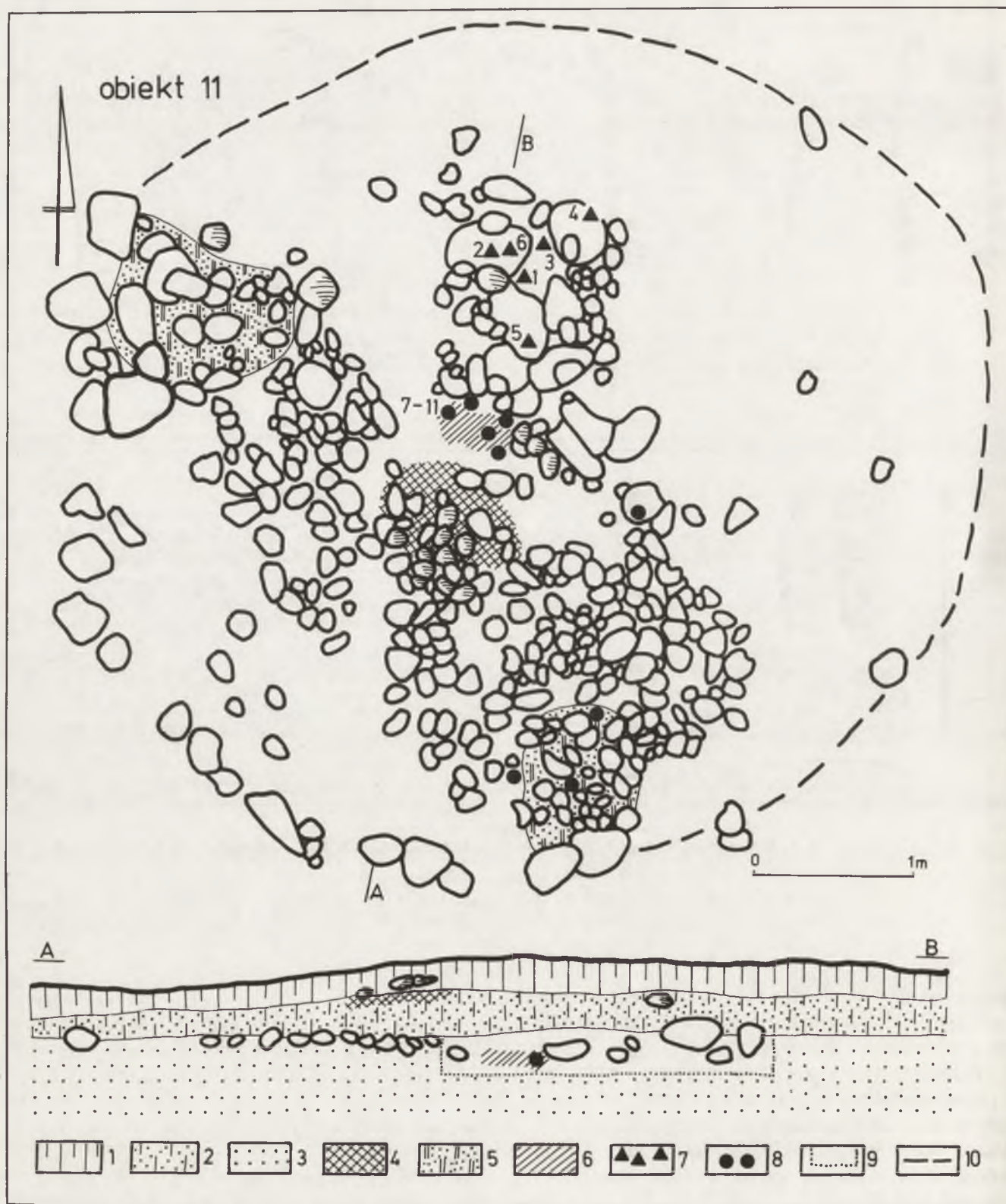
podstawie zbyt ogólnikowych danych. Zatem pewnymi pochówkami z uzbrojeniem są znaleziska jedynie z Głowczyc i Witkowa.

Pochówki te, na pewno w przypadku Witkowa, a prawdopodobnie w przypadku Głowczyc, złożone były w skrzyniach kamiennych, nakrytych kilku warstwami bruku kamiennego. Nie znamy zestawu militariów wkładanych do grobu ani też sposobu ich ułożenia wokół ciała.

Ten sposób chowania zmarłych nie znajduje nawiązań w południowej strefie Morza Bałtyckiego. Znany jest natomiast z gotlandzkich cmentarzysk w Havor, Korsbetningen, Stora Karlsö z 2 poł. IV w. (Almgren, Nerman 1923, 131, tab. 23; Nerman 1935, 42, tab. 1) wcześniej także z Olandii (Storkinge) (Nerman 1935, 114), Bornholmu (Baunegard)

(Klindt-Jensen 1957, 236, nr 39) i Skanii (Simirs) (Stjernquist 1955). W skandynawskich pochówkach składano broń pochodzenia miejscowego i zachodnioeuropejskiego np. z Nadrenii (Almgren, Nerman 1923; Nerman 1935; Menghin 1974, 438, ryc. 3). Podobnej proveniencji była broń spotykana w grobach pomorskich.

Broń z Głowczyc (ryc. 3:1-8) i Witkowa, to miecze obosieczne, pochwy mieczy, groty oszczepów, umba, datowane na połowę V w. względnie na 2 poł. V w. Znaleziska z Głowczyc stanowią wyjątkowo dobrą analogię do militariów z Barshaldershed na Gotlandii z okresu VI:2 wg B. Nermana (1935, 112). Natomiast o broni z Witkowa, poza zachowanym jedynie jej wykazem, niewiele wiadomo, bowiem po odkryciu zaginęła.

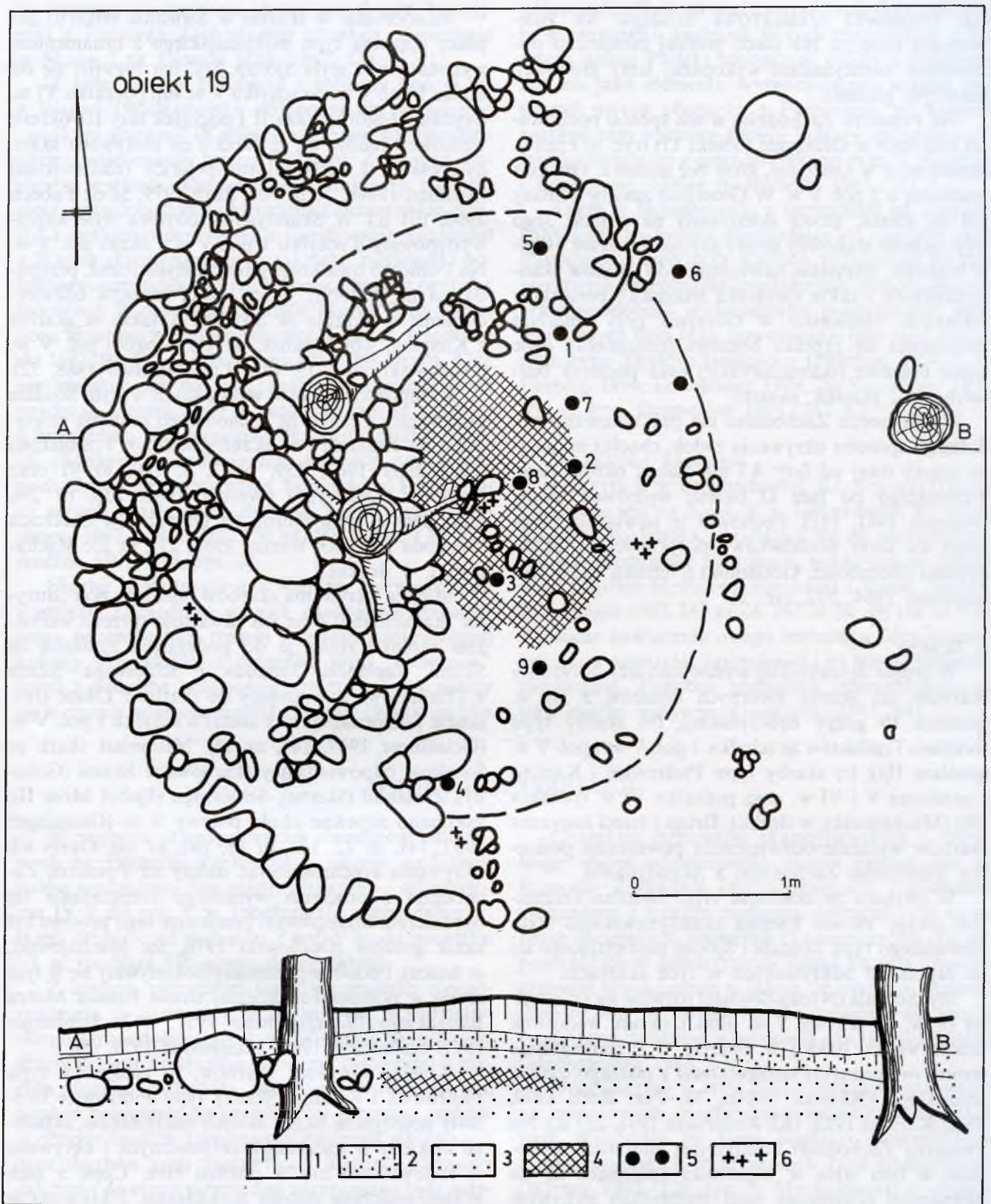

Ryc. 6 - Głuszyno, woj. Słupsk: bruk dwuwarstwowy z wieniec nieco oddalonym, z pochówkiem szkieletowym.

1 - humus; 2 - szarobrunatny piasek; 3 - calec; 4 - spalenizna; 5 - ciemnobrunatny piasek; 6 - brunatny piasek; 7 - metalowe detale stroju; 8 - paciorki szklane; 9 - zasięg grobu szkieletowego; 10 - wieniec kamienny

Abb. 6 - Głuszyno, Woi. Słupsk: zweischichtiges Pflaster mit etwas entfernten Kranz und Skelettgrab.

1 - Humus; 2 - graubrauner Sand; 3 - unberührte Erdschicht; 4 - Verbranntes; 5 - dunkelbrauner Sand; 6 - brauner Sand; 7 - Kleiderteile aus Metall; 8 - Glasperlen; 9 - Skelettgrabweite; 10 - Steinkranz

Ryc. 7 – Głuszyno, woj. Słupsk: grób jednowarstwowy z grobem ciałałpalnym umieszczonym w warstwie popieliska, przykryty brukiem kamiennym.

1 – humus; 2 – szarobrunatny piasek; 3 – calec; 4 – spalenizna; 5 – wyposażenie grobu; 6 – kości

Abb. 7 – Głuszyno, Woi. Słupsk: einschichtiger Grab mit Urnengrab in der Brandstätte, bedeckt mit Steinpflaster.

1 – Humus; 2 – graubrauner Sand; 3 – unberührte Erdschicht; 4 – Verbranntes; 5 – Grabaustattung; 6 – Knochen

5.2. POCHÓWKI SZKIELETOWE ZŁOŻONE NA PIERWOTNYM HUMUSIE lub nieco poniżej zasadniczo pozabawione intencjonalnie wykopanej jamy grobowej, przykryte głazami.

Na Pomorzu Zachodnim w ten sposób pochowano zmarłego w Głuszynie (obiekt 11) (ryc. 6) i prawdopodobnie w Gorzynie, grób bez numeru. Obydwa pochodzą z 2 poł. V w. W Głuszynie zmarły ułożony był na wznak, głową skierowany na północ. Jego wyposażenie stanowiły cztery zapinki brązowe i szpila brązowa, wszystkie nawiązujące do okazów skandynawskich, a także sprzączka żelazna i 5 paciorków szklanych. Natomiast w Gorzynie przy zmarłym znajdowała się zapinka brązowa (nadreńska), dwie szpile brązowe (skandynawskie) oraz paciorek burstynowy i przęślik gliniany.

Na Pomorzu Zachodnim nie praktykowano podobnego sposobu ukrywania zwłok, chociaż inhumację znano tutaj od fazy A3 młodszego okresu przedrzymskiego po fazę D okresu wędrówek ludów (Walenta 1981, 151). Pochówki te nawiązują natomiast do form pochówków spotykanych w Skandynawii (Bornholm, Gotlandia) (Nerman 1935, 102; Jespersen 1984, 102, ryc. 2).

6. SKARBY

W grupie dębczyńskiej wydzielono trzy horyzonty skarbow: (a) skarby srebrnych denarów z III w. (podfaza Ib grupy dębczyńskiej); (b) skarby typu Świelino-Trzebiatów ze schyłku 1 poł. V w. i poł. V w. (podfaza IIa); (c) skarby typu Piotrowice i Karlino z przełomu V i VI w. oraz początku VI w. (podfaza IIb) (Machajewski, w druku). Drugi i trzeci horyzont skarbow wyraźnie odzwierciedla powiązania pomiędzy Pomorzem Zachodnim a Skandynawią.

W związku ze skarbami typu Świelino-Trzebiatów uwagę zwraca kwestia skandynawskiego stylu zdobniczego typu Sösdala i Sjörup pojawiającego się na zapinkach odkrywanych w tych skarbach.

Styl Sösdala (Nyrup-Sösdala) rozwijał się od schyłku IV w. po schyłek V w. (faza I okresu wędrówek ludów wg E. Bakki) w oparciu o skandynawskie wzorce ornamentyki stempelkowej z późnego okresu rzymskiego (Näsman 1984b, 70. Por. Roth 1979, 58 n.; Karlson 1983, 163; Andersson 1991, 213 n.). Na Pomorzu Zachodnim kompozycje zdobnicze wykonane w tym stylu w większości opierające się na nieznanym dotychczas tutaj elementach motywów zdobniczych (np. gwiazda) występowały jedynie na zapinkach typu Wiesbaden, pochodzących ze skarbow w Świelinie i Trzebiatowie oraz z ziemianki nr 22 na osadzie w Dębczynie, stan. 3, skupionych w międzyrzeczu Regi i Parsęty (grupa wschodnia tych zapinek wg J. Wenera (1982, 253).

Jednocześnie w skarbie w Świelinie odkryto zapinkę blaszaną typu naddunajskiego z ornamentem wykonanym w stylu Sjörup. Styl ten rozwijał się od końca 1 poł. V w. do schyłku V w. lub początku VI w. (Nydam II-Sjörup; faza II i początek fazy III okresu wędrówek ludów wg E. Bakki) na motywach skandynawskich i zachodnioeuropejskich (nadreńskich) (Näsman 1984b, 70 n. Por. Roth 1979, 58 n.; Fabech 1990, 101 n.). W Skandynawii obydwie style występowały u schyłku 1 poł. V w. i około poł. V w. Na Pomorzu owa koegzystencja stylistyczna, przypadająca na podobny okres czasu, znalazła odzwierciedlenie w skarbie ze Świelina a także w skarbie z Kiełpina, woj. Gdańsk, ukrytego około poł. V w. (Godłowski 1981, 79; Por. Lund Hansen 1988, 32).

Kompozycje zdobień wykonanych w stylu Sösdala pochodzące z Pomorza Zachodniego znajdują nawiązania na Jutlandii i w Skanii (Świelino, Trzebiatów) (Geisslinger 1967, 139, nr 2, 3, 140, nr 7) oraz Norwegii (Dębczyno) (Werner 1982, 233, nr 24), natomiast w stylu Sjörup na Olandii i w Czechach (Svoboda 1965, 83; Werner 1982, 233, nr 25; Machajewski, w druku).

Miejsca ukrywania skarbow (niekiedy pod „dużymi” kamieniami) oraz ich zawartość (przede wszystkim zapinki) zbliża je do podobnych znalezisk ze Skanii, Zeelandii, Jutlandii i Schleswigu. Skarb z Trzebiatowa nawiązujący do skarbu z Lihme (Jutlandia północna), ukryty został u schyłku 1 poł. V w. (Geisslinger 1967, 141, nr 15). Natomiast skarb ze Świelina, odpowiadający skarbowi w Skanii (Grönby), Zeelandii (Skerne), Schleswigu (Ejsbøl Mose II), zakopano zapewne około połowy V w. (Geisslinger 1967, 141, nr 22, 142, nr 28, 143, nr 38). Okres ich ukrywania synchronizować należy na Pomorzu Zachodnim z procesem wyraźnego rozpraszania się osadnictwa. Szczególnym przejawem tego procesu był zanik grobow (Godłowski 1970, 56; Machajewski, w druku). Podobne przemiany dokonywały się w tym czasie w północno-zachodniej strefie Basenu Morza Bałtyckiego (Klindt-Jensen 1957, 147; Stenberger 1977; Strömberg 1961; Leciejewicz 1979, 26).

Kolejny horyzont skarbow, to znaleziska typu Piotrowice i Karlino. Skarby typu Piotrowice tworzyły pojedyncze okazy złotych naszyjników, składane niekiedy w naczyniach ceramicznych i ukrywane w torfowiskach lub w pobliżu rzek. Część z nich prawdopodobnie celowo uszkodzono. Ukrywano je u schyłku V w. lub na początku VI w. Na południowym wybrzeżu Morza Bałtyckiego podobne znaleziska pochodzą z dorzecza dolnej Pasłęki (4 egz.), z wyłączeniem jednak tam strefy zajętej przez kulturę zachodniobałtyjską, oraz Meklemburgii (1 egz.) (Żak 1962, 45; Godłowski 1981, 94–95). Niewątpliwie są

to wytwory pochodzenia skandynawskiego. Naszyjniki z Pomorza Zachodniego znajdują nawiązania w Skanii i na Olandii (Żak 1962, 121–132).

Z kolei skarby z Karlina i zbliżony doń skarb z Wapna (Wielkopolska północna) ukrywano pod „wielkimi głazami” (Karlino) względnie na nieznacznych wyniesieniach terenu (Wapno). Z Karlina pochodzą wytwory skandynawskie (brakteaty, paciorki złote, prawdopodobnie pierścienie), bizantyjskie (solidy) i południowoeuropejskie (pierścienie), natomiast z Wapna skandynawskie (brakteaty, pierścień) i południowoeuropejskie (?) (złote pierścienie lub ogniwa łańcucha). W południowej strefie Morza Bałtyckiego, poza skarbem z Radostowa, woj. Gdańsk, (Godłowski 1981, 93. Por. Łowmiański 1964, 288, przyp. 874), nie znajduje się do tych znalezisk wyraźniejszych nawiązań. Zauważa się je natomiast wśród skarbów z Bornholmu (Sandergaard), Skanii (Gantofta) i Fionii (Rynkeby), zawierających wytwory podobnego pochodzenia (skandynawskie, bizantyjskie) i w zbliżony sposób ukryte (pod „dużymi” kamieniami) (Geisslinger 1967, 149 nr 101, 150 nr 107, 151 nr 129. Por. Andrén 1991, 248, rys. 3).

Skarby z Piotrowic i z Karlina wyznaczają na Pomorzu Zachodnim schyłek osadnictwa starożytnego, poprzedzający rozwój wczesnośredniowiecznej kultury słowiańskiej z ceramiką typu „Dziedzice”. Jeżeli z podobną kolejnością przemian liczyć należy się w rejonie odkrycia skarbu z Wapna (Wielkopolska

północna) i z Radostowa (lewe pobrzeże dolnej Wisły), to w przypadku znalezisk złotych naszyjników z dorzecza dolnej Pasłęki suponować należy o traktowaniu ich jako elementu wyznaczającego schyłek powiązań owych obszarów z Pomorzem, po których nastąpił tam wyraźny rozwój kultury zachodniobałtyjskiej związanej z cmentarzyskami m.in. w Nowince i Łęcze, woj. Elbląg (Godłowski 1981, 111 n.).

Także w Skandynawii, a szczególnie na wyspach bałtyckich, znaleziska nawiązujące do skarbów typu Piotrowice a zwłaszcza Karlino, przypadają na czas wyraźnych przeobrażeń osadniczych, powodowanych prawdopodobnie wydarzeniami politycznymi, efektem których było m.in. powstawanie tam osad obronnych typu Eketorp-Ismantorp (Petersen 1954, 1 n.; Eketorp 1976; Leciejewicz 1979, 26; Stenberger 1977, 353 n. Por. Engeström 1991, 267 n.).

7. ZNALEZISKA BAGIENNE

Odkryto je w Friedrichsthal, Kr. Schwert (ryc. 4). Datowane jest na 2 poł. V w. lub przełom V i VI w. Podobne znaleziska, składające się ze zdekompletowanych elementów uzbrojenia, pochodzą ze Schleswigu (Nydam II, Ejsbøl, Porskaer) i Skanii (Sjörup) (Geisslinger 1967, 142 nr 24, 143 nr 38, 39, 168 nr 328). Północne nawiązania owego znaleziska odzwierciedla zwłaszcza zawartość (uzbrojenie) i jej postać (zdekompletowanie). Podobne znaleziska interpretowane są jako skarby wotywno (Godłowski 1981, 91).

PRÓBA INTERPRETACJI

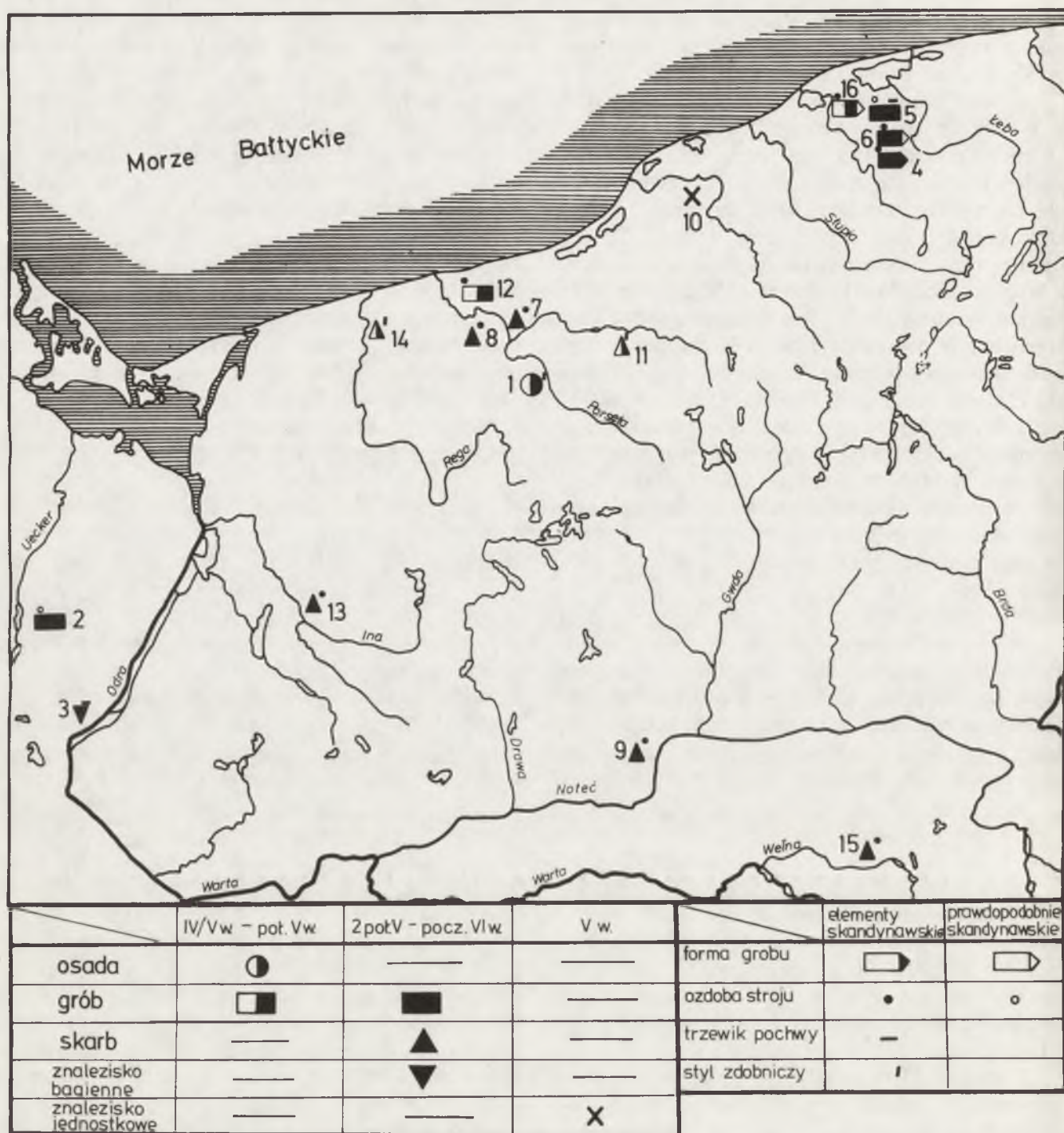
W napływie skandynawskich elementów kulturowych na Pomorze Zachodnie w okresie wędrówek ludów wydzielono dwa etapy: pierwszy – od przełomu IV/V do poł. V w. (podfaza IIa grupy dębczyńskiej), drugi – od początku 2 poł. V w. do początku VI w. (podfaza IIb grupy dębczyńskiej).

Z etapem pierwszym łączy się zapinkę równoramienną ze Stramnicy, pojawienie się skandynawskiego stylu zdobniczego typu Sösdala i Sjörup oraz skarbów typu Trzebiatów-Świelino. Natomiast z etapem drugim pozostałe metalowe ozdoby stroju, a także pojawienie się pochówków z bronią, grobów w obrębie bruków kamiennych, znalezisk wotywnych oraz skarbów typu Piotrowice i Karlino. Elementy zaliczone do etapu pierwszego zgrupowane były jedynie w międzyrzeczu dolnej i środkowej Regi i Parsęty, natomiast do etapu drugiego poza owym międzyrzeczem także, w wyraźnym skupisku, w międzyrzeczu dolnej Łupawy i Łęby, rozproszone zaś pomiędzy Iną, dolną Odrą i Uecker oraz pomiędzy środkową Notecią i Wełną (ryc. 8).

Charakter elementów skandynawskich z pierwszego etapu odzwierciedla proces przenikania na Pomorze Zachodnie idei zdobniczych i zachowań związanych z kulturą duchową, dokonujących się na bazie istniejących powiązań ekonomicznych. Występowanie ich w międzyrzeczu Regi i Parsęty znajduje zapewne uzasadnienie w fakcie, że tutaj we wczesnej fazie okresu wędrówek ludów rozwijało się jeszcze osadnictwo związane z ludnością grupy dębczyńskiej (Machajewski 1988, 67, ryc. 2).

Ornamentykę w stylu skandynawskim wykonano na miejscowych (nadłabsko-pomorskich) zapinkach typu Wiesbaden (w typie Sösdala), wywodzonych z późnorzymskich form zapinek typu nadłabskiego (Werner 1982, 228, ryc. 3; Machajewski, w druku), oraz na naddunajskich zapinkach blaszanych (w typie Sjörup).

Wpływy skandynawskie odzwierciedlają skarby typu Trzebiatów-Świelino synchronizowane, analogicznie do podobnych znalezisk z północno-zachodniej strefy Basenu Morza Bałtyckiego, z okresem zanika-

Ryc. 8 – Elementy skandynawskie na Pomorzu Zachodnim w okresie od IV/V wieku do początku VI wieku (wykaz stanowisk – por. Katalog)

Abb. 8 – Skandinavische Elemente in Westpommern vom 4./5. bis zur Anfang des 6. Jh. (Liste der Fundstellen – vergl. Katalog)

nia grobów lub inaczej rzecz ujmując z procesem przeobrażeń w obrzędku pogrzebowym (Nerman 1935; Ravn 1989, 218 n.; Jørgensen 1990, 105; 1991, 214 n.). Ten fakt stanowić może jednocześnie podstawę do interpretowania przynajmniej części z nich, zawierających zwłaszcza metalowe detale stroju, jako

substytutu wyposażenia grobowych (Godłowski 1981, 77).

W związku z pierwszym etapem napływu elementów skandynawskich zauważa się powiązania Pomorza Zachodniego ze Skandynawią południowo-zachodnią, zwłaszcza Skanią, Zeelandią, wyjątkowo

z Gotlandią. Owe powiązania częściowo odzwierciedla podobna recepcja naczyń szklanych, najpierw z ornamentami szlifowanych owali, pochodzących z Europy południowo-wschodniej (Rau 1973, 444, ryc. 1; Näsman 1984a, 49 n., mapa 3), później z plastycznymi niemi szklanymi, nawiązującymi do typu Snartemo i Dębczyno wytwarzanymi w Europie zachodniej (Näsman 1984a, 70 8b, 76 9a). Innym istotnym wspólnym rysem był napływ solidów wczesnobizantyjskich, pozostający w związku z działalnością Hunów i Gotów otrzymujących od Cesarstwa Rzymskiego trybuty i podarunki w postaci złota (Iluk 1989, 13 n.). Na Pomorzu Zachodnim pierwszy etap napływu elementów skandynawskich synchronizuje się z pierwszą fazą napływu solidów, zakończoną monetami Walentyniana III († 455 r.) (ryc. 9). Podobne ustanie strumienia owych monet zauważa się w Skaanii, a także na Bornholmie (Knapke 1941, 79–118; Klindt-Jensen 1957, 145, 117; Gąssowska 1979, mapa 1; Machajewski 1985, 73).

Bardziej złożony był charakter znalezisk skandynawskich z drugiego etapu ich napływu, przenikających na znacznie rozleglejsze już połacie Pomorza Zachodniego. Z tym etapem wiąże się skarby typu Piotrowice i Karlino, znaleziska bagienne, różne formy pochówków i grobów oraz ich wyposażenie. Fakt ponownego wystąpienia skarbów, w porównaniu do skarbów z etapu pierwszego, o odmiennej jednak zawartości i formie, może sugerować kontynuację tej samej idei wyrażającej zmiany w obrzędku pogrzebowym. Nie wyklucza się jednakże, dotyczy to szczególnie skarbów typu Karlino, że ich ukrywanie pozostawało w związku także z wydarzeniami politycznymi (Łowmiański 1964, 284; Leciejewicz 1976, 40. Por. Andrén 1991, 245 n.). Eksplikację tej interpretacji stanowią prawdopodobnie solidy spotykane w tych skarbach. Ze względu natomiast na sposób ukrycia, zwłaszcza skarbu z Karlina, wcześniej także ze Świelina („pod głazami”), sędzi się o szczególniejszych podobieństwach pomiędzy Pomorzem Zachodnim a Bornholmem, gdzie ten sposób, na tle innych sposobów ukrywania skarbów w Basenie Morza Bałtyckiego był najczęściej stosowany (Geisslinger 1967, 32; Godłowski 1980, 92, przyp. 18).

Z kolei znalezisko bagienne z Friedrichsthal, określane jako skarb wotywny, znamionują cechy wyraźnie skandynawskie (uzbrojenie zdekompletowane). Zauważa się jednocześnie zbieżność pochodzenia owych elementów uzbrojenia i podobnych spotykanych w grobach w Skandynawii (Menghin 1974, 439; Godłowski 1980, 91).

Z prawego dorzecza rzeki Uecker pochodzi grób szkieletowy, z zapinkami krzyżowatymi prawdopo-

dobnie skandynawskimi, lecz o formie grobu odzwierciedlającej powiązania Pomorza Zachodniego z Nadłabiem środkowym lub Nadrenią (Müller 1962, 170 n.; Schach-Döriges 1970, 49; Voss 1991, 194).

Na drugim etapie wytwory pochodzenia północnego przeniknęły także na obszary dotychczas nie objęte, przynajmniej od poł. IV do 1 poł. V w., owymi oddziaływaniami. Chodzi tutaj zwłaszcza o międzyrzecze dolnej Łupawy i Łeby (ryc. 8). Przejawy wcześniejszych tam skandynawskich inspiracji (z Bornholmu?) pochodzą z 1 poł. III w. Na cmentarzyskach w Głuszynie, woj. Słupsk, odkryto grób szkieletowy (obiekt 3) kobiety złożony w płytkiej jamie (0,3 m), przykryty prawdopodobnie kopcem (?) kamiennym, wyposażony w dwie zapinki typu A VII, s. 2, zapinkę typu A VI, z krótką pochewką i rozszerzoną trapezową nóżką oraz 27 paciorków szklanych i bursztynowych, datowany na początek fazy C2 wg R. Wołągiewicza. Owo współwystępowanie fibul typu AVII, s. 2 i A VI, podobnie jak na bornholmskim cmentarzysku w Slusegård (grób 33, 901, 1236) (Klindt-Jensen 1978, 36 Fig. 25:f; 184 Fig. 93:1, 268 Fig. 150:c), przy założeniu jednocześnie o północnym pochodzeniu zwłaszcza okazu typu A VI, może stanowić wykładnię pewnych nawiązań w stylistyce wystroju odzieży pomiędzy ludnością z Pomorza Zachodniego i ze Skandynawii. Sugestia ta znajduje uzasadnienie analizując także kierunki rozprzestrzeniania importów rzymskich związanych z falą „duńską” spotykanych m.in. w grobach typu Żegocino-Valloby-Nordrup-Enekrogen-Połowite (Wołągiewicz 1974, 148, przyp. 41; Machajewski, w druku).

Wyraźniejsze zaakcentowanie wpływów z północy w międzyrzeczu dolnej Łupawy i Łeby nastąpiło w okresie od 2 poł. V w. do początku VI w. Na czterech cmentarzyskach (Główczyce, Głuszyno, Gorzyno, Witkowo) odkryto formy grobów i pochówków oraz ich wyposażenie o wyraźnych nawiązaniach skandynawskich.

Pochówki szkieletowe z bronią, złożone niekiedy w skrzyniach kamiennych, na Pomorzu Zachodnim odzwierciedlały nowe dotychczas tutaj nie praktykowane zwyczaje obrzędku pogrzebowego polegające na wkładaniu do grobu militariów. Znanе bowiem uzbrojenie z Pomorza Zachodniego związane z kulturą oksywską pochodziło z grobów ciałaopalnych (Wołągiewiczowie 1964, 9 n.; Wołągiewicz 1981b, 143 n.), natomiast z czasów rozwoju kultury wielbarskiej uzbrojenie znane jest jedynie z dwóch znalezisk nieokreślonych, a mianowicie z Łubiana, woj. Gdańsk (około 20 grotów, kolec rękojeści miecza) i z Żarnowca, woj. Gdańsk (4 grot, 2 siekiery,

młotek), obydwa obiekty datowane na późny okres rzymski (Kaczanowski, Zaborowski 1988, 227 n.).

Pochówki szkieletowe z uzbrojeniem nie znajdują wyraźnych nawiązań także w południowej strefie Morza Bałtyckiego. Spośród bowiem 6 pochówek tego typu odkrytych w Meklemburgii datowanych na 2 poł. V w. i początki VI w. (Golm; Kittendorf, grób 1,3; Levitzow, grób 2; Schwerin; Teterow) charakter ich wyposażenia znamionuje powiązania raczej z kulturami Nadłabia środkowego i Nadrenii (Voss 1991, 198, ryc. 9). Ponadto w grobach tych brak jest wytworów pochodzenia skandynawskiego. Ten kierunek powiązań kulturowych odzwierciedlają także formy tych grobów. Trzy pochówki prawdopodobnie złożone były w trumnach (Kittendorf, grób 1, 3; Levitzow, grób 2). Natomiast podwójny pochówek z Teterow, wyposażony w elementy alamańskie (spatha) i frankijskie (naczynia szklane i brązowe) złożony był w grobie o konstrukcji składającej się z dwóch głębokich (0,90 m) komór kamiennych. Pozostałe pochówki (Golm, Schwerin) złożono w jamach bez szczególnej konstrukcji. Podwójne pochówki z uzbrojeniem składane w skrzyniach kamiennych spotykano także w Gotlandii w okresie V; 2 wg B. Nermana (Almgren, Nerman 1923, 129, ryc. 222; Nerman 1935, 35, ryc. 109). Związek ich z grobami z Meklemburgii w sytuacji wyraźnych tam inspiracji kulturowych płynących z Nadłabia i Nadrenii wydaje się być jednak wątpliwy.

Uzbrojenie znalezione w międzyrzeczu dolnej Łupawy i Łeby (ryc. 3:1–3, 8) było pochodzenia nadreńskiego, skąd do Skandynawii przeniknęło za pośrednictwem prawdopodobnie Fryzów (Żak 1962, 286, Leciejewicz 1979, 28). Jedynie metalowe okucia pochew mieczy typu Snartemo wytwarzano w Skandynawii (Żak 1962, 82 n., Menghin 1974, 439). W tym aspekcie groty oszczepów pozostają trudne do określenia (ryc. 3:4–7). Owo współwystępowanie w grobach militariów skandynawskich i zachodnioeuropejskich, analogiczne zresztą jak w skarbie z Friedrichsthal, zauważa się także wśród zespołów w Skandynawii.

W międzyrzeczu dolnej Łupawy i Łeby wystąpiły pochówki szkieletowe także bez broni, lecz z metalowymi ozdobami stroju pochodzenia północnego, złożone na pierwotnej próchnicy lub nieco poniżej, przykryte gładzi (ryc. 6). Groby te, ze względu na odmienny od dotychczas praktykowanego na Pomorzu sposób umiejscowienia pochówka, nawiązują do grobów spotykanych na Bornholmie (Levka, gr. 2) (Jespersen 1984, 102, ryc. 2) i Gotlandii (Lilla Bjärges, gr. 147) (Nerman 1935, 105, ryc. 239).

Inna cecha grobów odkrytych w międzyrzeczu dolnej Łupawy i Łeby o znamionach skandynaw-

skich, to bruki dwuwarstwowe z wieńcem nieco oddalonym wraz z pochówkiem szkieletowym (ryc. 6) oraz bruki jednowarstwowe z grobem ciałałpalnym w postaci warstwy spalenizny przykrytej gładzi obwiedzione wieńcem kamiennym (ryc. 7) (Kurzawa, Machajewski, w druku).

Z tego samego obszaru pochodzą skandynawskie także elementy uzbrojenia (trzewik typu Snartemo), znane jeszcze ze skarbu z Friedrichsthal, a nawiązujące do okazów gotlandzkich i bornholmskich (Żak 1962, 82 n.; Menghin 1974, 438, ryc. 3). Tutaj, z wyjątkiem zapinek z Friedefeld prawdopodobnie północnych, skupione były wszystkie znane z Pomorza Zachodniego skandynawskie zapinki, szpile, okucia pasów, nawiązujące do form spotykanych zwłaszcza na Gotlandii, Bornholmie, wyjątkowo w Finlandii. Zauważa się jednocześnie podobieństwo w kombinacji, szczególnie z zespołami pochodzącymi z Bornholmu, typów zapinek oraz sposobu ich rozmieszczenia na odzieży (Jespersen 1984, 105, ryc. 5. Por. Menghin 1980, 216, ryc. 204).

Wszystkie znaleziska skandynawskie, pochodzące z okresu od 2 poł. V w. do początku VI w., odkryto w międzyrzeczu dolnej Łupawy i Łeby na cmentarzysku w Głównycach, Głuszynie, Gorzynie i Witkowie. Na niektórych z nich znaleziono groby powstałe przed połową V w. Wyjaśnienia zatem wymaga kwestia kontynuacji i dyskontynuacji użytkowania owych cmentarzysk w okresie od III w. do początku VI w.

W przypadku cmentarzyska w Głównycach i Gorzynie, odkrytych przypadkowo w XIX w., weryfikowanych kilkakrotnie w latach 60- i 70-tych XX w., nie stwierdzono znalezisk sprzed połowy V w.³

Natomiast w Głuszynie, gdzie do 1991 r. spenetrowano wykopaliskowo 1546 m², odkryto cmentarzysko birytualne, składające się z 36 grobów, założone na początku fazy C2 w ujściu R. Wołgiewicza (Kurzawa, Machajewski, w druku). Za najwcześniejszy uważa się pochówek szkieletowy (obiekt 3) z zapinkami typu A VII, s. 2 i A VI, z krótką pochewką i rozszerzoną trapezowatą nóżką. Z fazy C2 pochodzi dalszych 30 grobów ciałałpalnych popielnicowych i bezpopielnicowych, w tym jeden grób bezpopielnicowy przykryty brukiem kamiennym i usytuowany w centrum kręgu kamiennego o średnicy 5,40 m (obiekt 9), oraz pochówek ciałałpalny, dla którego przygotowano jamę grobową, tak jakby nastąpić miała inhumacja, po czym jednak zmarłego po złożeniu do tej jamy spalono, zachowując jednocześnie

³ EGGERS 1959, 16; ŻAK 1962, 47. Weryfikacje przeprowadzał Zespół Ekspedycji Koszalińskiej UAM. Sprawozdania z badań znajdują się w archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków Archeologicznych w Koszalinie.

układ elementów wyposażenia (naczynia ceramiczne) charakterystyczny przy inhumacji (obiekt 130).

Ceramika naczyńowa z grobów nawiązuje wyraźnie do form typowych dla kultury wielbarskiej (naczynia grupy VI/E, VI z pierścieniowatym dnem, VI/A, VIII/C, XV/A, XVIII/B wg R. Wołągiewicza) (1987, 174).

Z początku fazy D pochodzą 3 groby (2 ciałopalne i 1 szkieletowy) wyposażone w zapinkę łopatkowatą typu I wg Bitner-Wróblewskiej (1990, 53), dziobowate okucie pasa oraz ceramikę naczyńową charakterystyczną dla kultury wielbarskiej (naczynia grupy VI) względnie dla tej kultury i grupy dębczyńskiej (naczynia grupy VII) a także formy obce obydwu tym kulturom (naczynie wazowate z ornamentem metopowym) (Por. Slomann 1961, 9, Tabl. 2:4).

Kolejne groby pochodzą dopiero z fazy E. Założone w tym czasie bruki kamienne z pochówkami szkieletowymi i ciałopalnymi, o nawiązaniach skandynawskich, usytuowane były częściowo na grobach ciałopalnych z fazy C2 i D.

Podsumowując, cmentarzysko w Głuszynie założono na początku fazy C2 i użytkowano do początku fazy D. Z okresu rozwiniętej fazy D (przełom IV/V w. i poł. V w.) brak jest pochówków. Dopiero w fazie E (2 poł. V w. — początek VI) założono tu groby w postaci bruków kamiennych. W okresie od fazy C2 po D cmentarzysko to znamionują cechy kultury wielbarskiej, natomiast w fazie E kultury skandynawskiej.

Cmentarzysko w Witkowie było badane wykopaliskowo w 1904 r., weryfikowane w latach 60- i 70-tych XX w. Odkryć tam miano 200–300 naczyń oraz 2 kurhany o konstrukcji kamiennej z pochówkami szkieletowymi⁴. Brak jest jednak wyczerpujących informacji o tych znaleziskach. Wiadomo jedynie, że odkryto tam dwa pochówki szkieletowe („męski” i „żeński”), które złożono w skrzyniach kamiennych. Udokumentowane elementy wyposażenia, prawdopodobnie pochodzące z kilku grobów, przypadają na okres od przełomu IV/V w. do początku VI w. Znaleziono tam także uzbrojenie (miecze, umba, groty), które nie zostało jednak nigdy zilustrowane. Informacje o wynikach odkryć w Witkowie w niektórych aspektach budzą zastanowienie. Dotyczy to zwłaszcza liczby naczyń mających pochodzić z tego cmentarzyska, która wydaje się być znacznie zawyżona, nawet przy założeniu, że cmentarzysko to użytkowano nieprzerwanie nawet od młodszego okresu

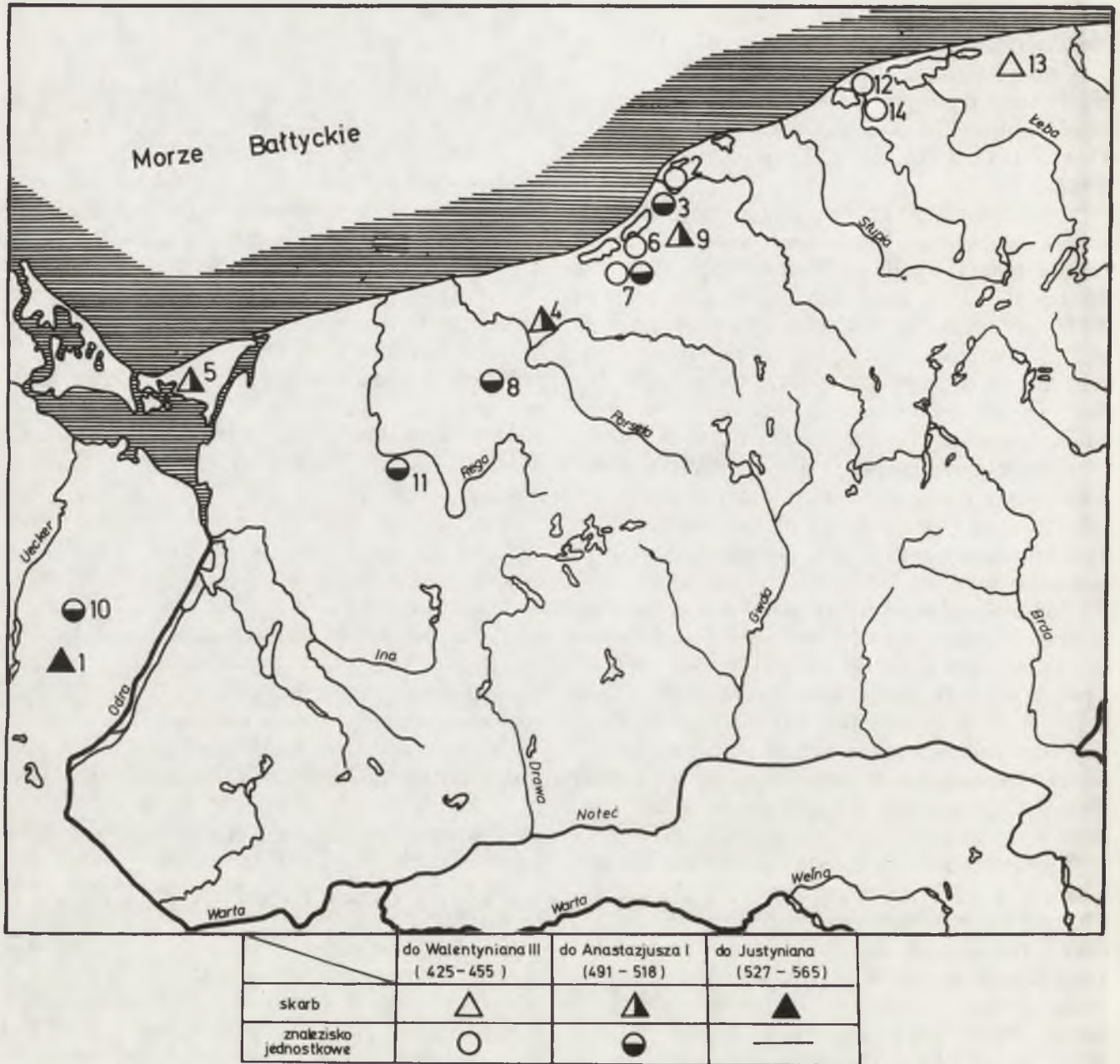
przedrzymskiego. Jednocześnie, opierając się na opinii H. J. Eggersa (1959, 17), że miecze z Witkowa po ich odkryciu nie były zgięte, stanowi to w zasadzie jedyną przesłankę ich włączenia do grupy podobnych znalezisk znanych z Główcyc.

Z zachowanych i publikowanych znalezisk pochodzących z grobów w Witkowie najpóźniejsza jest zapinka z pełną pochewką o nawiązaniach gotlandzkich (2 poł. V w.) (Nerman 1935, Tabl. 36:368–370), najwcześniejszy zaś pucharek szklany typu E 230 (2 poł. IV w.) (Rau 1973, 441); natomiast brązowa sprzączka o szerokim karbowanym kabłąku, podobna do okazów z Bornholmu, Gotlandii, a także Nadłabia i terenów naddunajskich, pochodzi zapewne z połowy lub początku 2 poł. V w. (Nerman 1935, tabl. 49:506; Werner 1956, tabl. 41:9, 43:12, 51:4; Klindt-Jansen 1957, 75, ryc. 60:1; Schmidt 1961, 33, ryc. 17a).

Podsumowując, informacje archeologiczne jednoznacznie nie umożliwiają wyjaśnienia kwestii kontynuacji względnie dyskontynuacji użytkowania owych cmentarzysk w okresie wędrówek ludów, chociaż sytuacja stwierdzona na cmentarzysku w Głuszynie stwarza pewne jednak podstawy do supozycji o dyskontynuacji cmentarzyska w okresie pomiędzy rozwiniętą fazą D a początkiem fazy E.

Na tle osadnictwa na Pomorzu, w fazie E skupisko cmentarzysk w międzyrzeczu dolnej Łupawy i Łeby tworzyło wyspę usytuowaną pomiędzy osadnictwem ludności grupy dębczyńskiej skupionym w międzyrzeczu Regi i Parsęty oraz Iny i dolnej Odry, a osadnictwem ludności postwielbarskiej i bałtyjskiej w dorzeczu dolnej Wisły (Godłowski 1981, 101, ryc. 25). Uzupełnienie obrazu osadnictwa na Pomorzu w fazie E stanowi rozmieszczenie solidów wczesnobizantyjskich, których druga fala napływu na Pomorze zakończona solidami Anastazjusza I († 518 r.) dotarła zasadniczo w obręb owych skupisk osadniczych (ryc. 9) (Godłowski 1981, 99, ryc. 24; Machajewski 1985, 73). Zauważa się jednocześnie, że na obszarze od międzyrzecza Łupawy i Łeby po Półwysep Helski występowały jedynie solidy łączone z pierwszą falą ich napływu zakończoną monetami Walentyniana III († 455 r.). Niewątpliwie owe różnice w topografii solidów były w pewnym sensie konsekwencją przemian kulturowych dokonujących się zwłaszcza w V w. o różnym zasięgu (Godłowski 1981, 97). Jednocześnie podkreślona „wyspowość” położenia cmentarzysk w Główcycach, Głuszynie Gorzynie i Witkowie o podobnym rysie kulturowym, na tle współczesnego im osadnictwa, jakkolwiek mogła pozostać w związku ze specyfiką środowiska naturalnego, to jednak porównując rozmieszczenie tam osadnictwa z okresu rzymskiego i z okresu wczesnego

⁴ EGGERS 1959, 17; ŻAK 1962, 47. Weryfikacje przeprowadzał Zespół Ekspedycji Koszalińskiej UAM. Sprawozdania z badań znajdują się w archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków Archeologicznych w Koszalinie.

Ryc. 9 – Znajdźiska solidów wczesnobizantyjskich na Pomorzu Zachodnim:

- 1 – Bisenbrow, Kr. Angermünde; 2 – Cisowo, woj. Koszalin; 3 – Darłowo, woj. Koszalin; 4 – Karlino, woj. Koszalin; 5 – Karsibórz, woj. Szczecin; 6 – Kędzierzyn, woj. Koszalin; 7 – Koszalin, woj. Koszalin; 8 – Laski, woj. Koszalin; 9 – Malechowo, woj. Koszalin; 10 – Radewitz, Kr. Randow; 11 – Resko, woj. Szczecin; 12 – Smołdzino, woj. Słupsk; 13 – Starbienino, woj. Słupsk; 14 – Witkowo, woj. Słupsk

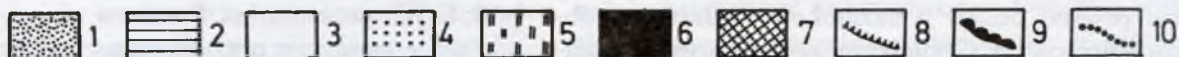
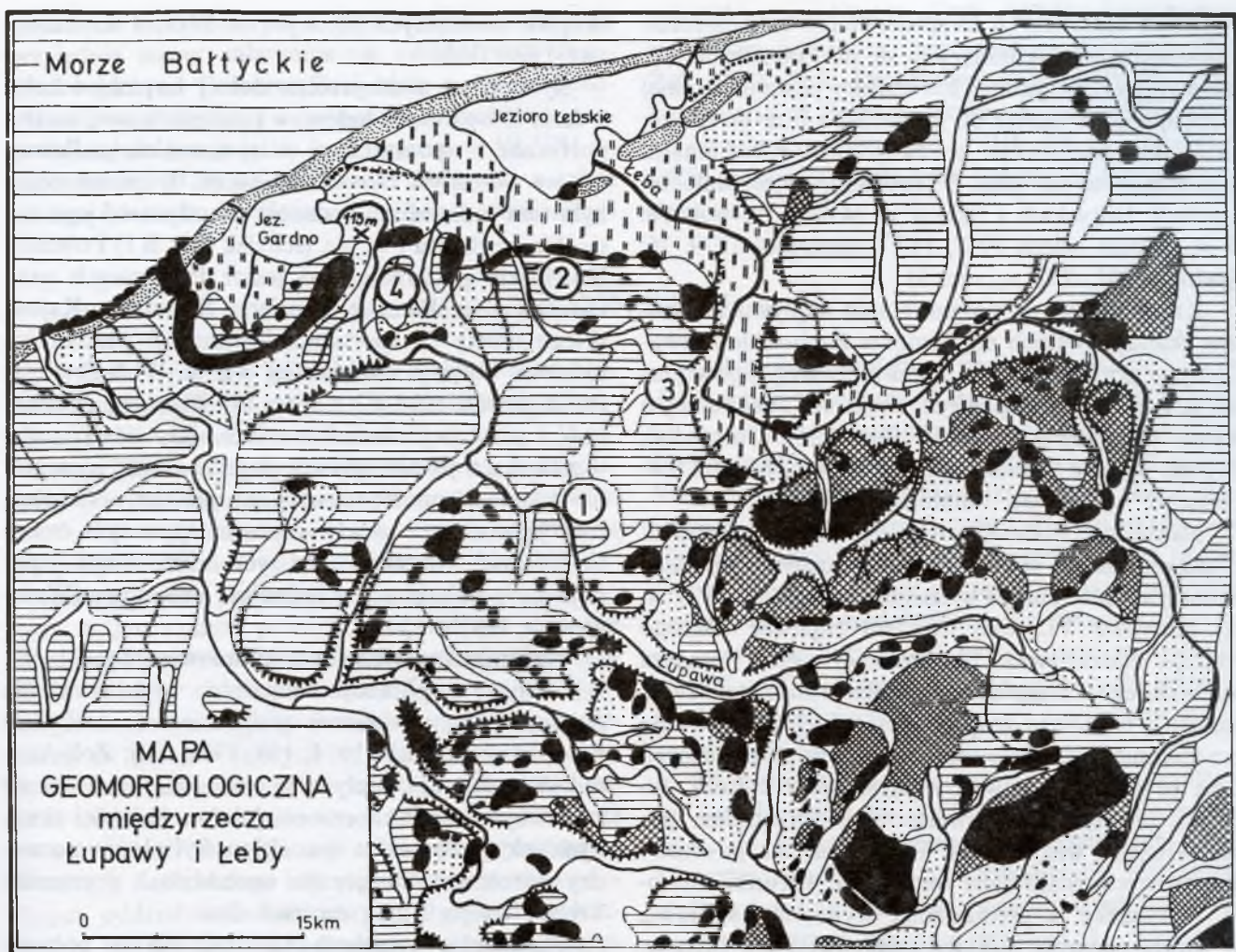
Abb. 9 – Frühbyzantinischen Soliden in Westpommern:

- 1 – Bisenbrow, Kr. Angermünde; 2 – Cisowo, Woi. Koszalin; 3 – Darłowo, Woi. Koszalin; 4 – Karlino, Woi. Koszalin; 5 – Karsibórz, Woi. Szczecin; 6 – Kędzierzyn, Woi. Koszalin; 7 – Koszalin, Woi. Koszalin; 8 – Laski, Woi. Koszalin; 9 – Malechowo, Woi. Koszalin; 10 – Radewitz, Kr. Randow; 11 – Resko, Woi. Szczecin; 12 – Smołdzino, Woi. Słupsk; 13 – Starbienino, Woi. Słupsk; 14 – Witkowo, Woi. Słupsk

średniowiecza, nie zauważa się podobnej tendencji do kształtowania „wysp osadniczych” (Lachowicz 1975, 91, ryc. 36; Olczak 1991, 10, ryc. 1).

Cmentarzyska lokalizowane były w obrębie wąskiego pasa pobraża na krawędzi nadmorskiej wysoczyzny morenowej, ograniczonej od wschodu i za-

chodu pradolinami rzeki Łupawy i Łęby, od południa wysoczyzną morenową, od północy pasmem równiny akumulacyjnej i jeziorami lagunowymi (Jezioro Gardno, Długie, Łębskie), mającymi połączenia z Morzem Bałtyckim, do których wpływają rzeki Łupawa i Łęba. Nad Jeziorem Gardno znajduje się góra

Ryc. 10 – Groby z elementami skandynawskimi w międzyrzeczu dolnej Łupawy i Łeby na tle mapy geomorfologicznej.

1 – Głuszyno, woj. Słupsk; 2 – Główczyce, woj. Słupsk; 3 – Gorzyno, woj. Słupsk; 4 – Witkowo, woj. Słupsk. Legenda: 1 – wydmy; 2 – morena denną; 3 – pradoliny rzeczne; 4 – sandry; 5 – doliny rzeczne; 6 – morena akumulacyjna, spiętrzona; 7 – morenapagórkowata, strefa margialna; 8 – krawędzie erozyjne o wysokości ponad 20 m; 9 – klify; 10 – wał brzegowy (maksymalny zasięg transgresji morskiej)

Abb. 10 – Gräber mit skandinavischen Elementen im Zwischenstromland von NiederŁupawa- und Łebafluß im Hinsicht der geomorphologischen Karte.

1 – Głuszyno, Woi. Słupsk; 2 – Główczyce, Woi. Słupsk; 3 – Gorzyno, Woi. Słupsk; 4 – Witkowo, Woi. Słupsk. Legende: 1 – Dünen, 2 – Grundmoräne, 3 – Flußurstromtäler, 4 – Sander, 5 – Flußtäler, 6 – gestaute Akkumulationsmoräne, 7 – Hügelmoräne, Randzone, 8 – Erosionsrand von der Höhe über 20 m, 9 – Felssteilküste, 10 – Uferwall (max. Bereich der Meerstransgression)

Rowokół (115 m n.p.m.), jedno z dwóch najwyższych wyniesień na Pobrzeżu Pomorza Zachodniego (ryc. 10).

Wskazując na cechy środowiska naturalnego dopuszcza się prawdopodobieństwo docierania tutaj osadników drogą morską, dzięki sprzyjającemu układowi wodnych ciągów komunikacyjnych (morze – jeziora – rzeki) i możliwości prowadzenia nawigacji (góra Rowokół)⁵. Gdyby tę sugestią zaakceptowano,

to niewykluczone, że groby z międzyrzecza dolnej Łupawy i Łeby założone po połowie V w., o nawiązaniach skandynawskich, mogły być odzwierciedleniem

⁵ W tym aspekcie frapująco brzmi teza językoznawców, którzy etymologię nazwy Góra Rowokół przekonująco wywodzą ze słownika germańskiego, ściślej skandynawskiego (GRUCZA 1972, 560; MALINOWSKI 1986, 175). Jednocześnie ową Górę, ściślej zaś pobudowaną tam kaplicę, traktowano jako znak nawigacyjny zaznaczając ją na mapach pochodzących z połowy XVI w.

przemian osadniczych związanych nie bezpośrednio z przemianami dokonującymi się na Pomorzu w obrębie grupy dębczyńskiej lub kultury postwielbarskiej przynajmniej w czasie od fazy C2 po fazę D. Mogły natomiast pozostawać w związku z przemianami dokonującymi się poza Pomorzem, szczególnie na wyspach bałtyckich i Skanii w okresie po połowie V w. (Klindt-Jensen 1957, 147; Leciejewicz 1979, 26; Andrén 1991, 252 n., ryc. 8).

Konkludując, na drugim etapie napływu elementów skandynawskich na Pomorze Zachodnie zauważa się, w porównaniu do etapu pierwszego, powiązania ze znacznie rozleglejszym obszarem obejmującym wyspy bałtyckie (szczególnie Bornholm, Gotlandia), Skanię, ogólnie zachodnią część Basenu Morza Bałtyckiego, wyjątkowo Finlandię.

Nakreślone odmienności charakteru znalezisk skandynawskich spotykanych w różnych rejonach Pomorza Zachodniego w czasie od przełomu IV/V w. do początku VI., były efektem zapewne różnego rodzaju oddziaływań. Na znacznej części Pomorza Zachodniego, szczególnie w obrębie osadnictwa związanego z ludnością grupy dębczyńskiej, następowało przenikanie i przejmowanie wzorców stylistycznych oraz pewnych zachowań związanych z kulturą duchową (symboliczną), zwłaszcza z obrzędkiem pogrzebowym i wierzeniami. Ta płaszczyzna powiązań kulturowych, znajdująca sprzyjające warunki rozwoju w związku z prowadzoną wymianą handlową, w której znaczącą funkcję odgrywał złoty kruszec, została wyraźnie rozbudowana w V i VI w. W rezultacie powstał obszar o stosunkowo jednolitym obliczu kulturowym. Czynniki zewnętrznymi, kreującymi owo ujednoczenie, były przemiany kulturowe dokonujące się z jednej strony w Skandynawii i w rejonie wschodniokarpacko-nadczarnomorskim, z drugiej zaś w kulturze merowińskiej w jej fazie AM I–AM II wg H. Amenta (1977, 323).

Zgoła odmienny natomiast wymiar powiązań z północą odzwierciedla sytuacja nakreślona w międzyrzeczu dolnej Łupawy i Łeby. Na podstawie odmienności rytuału pogrzebowego, wyposażenia grobów, chronologii i względnej specyfiki w lokalizacji owych cmentarzysk sądzi się o przeniknięciu tutaj ludności spoza Pomorza, prawdopodobnie ze Skandynawii. Sugestii tej, ze względu na brak osad związanych z owymi cmentarzyskami nie można podbudować dalszymi argumentami. Nie wyklucza się jednakże, że owe międzyrzecze traktowano jako obszar refugialny z uwagi na gwałtowność przemian dokonujących się na północy w V–VI w., zauważa się jednocześnie, że specyfika siedliskowa tych cmentarzysk upodabnia je do niektórych schyłkowo starożytnych i wczesnośredniowiecznych skandynawskich

skupisk osadniczych (Leciejewicz 1979, 9 n.; Ramqvist 1991, 305).

Sytuację w międzyrzeczu dolnej Łupawy i Łeby w fazie E wędrówek ludów, w pewnym sensie, można porównać z wydarzeniami w tej samej części Pomorza we wczesnym okresie rzymskim. Wówczas przybyła tam ludność pochodzenia skandynawskiego zasiedliła u schyłku I w. n.e. (schyłek fazy B 1) Pobrzeże Słowińskie poczynając od jezior lagunowych oraz zasadniczo anekumenę Pojezierza Kaszubsko-Kajeńskiego (strefa C, sporadycznie strefa B osadnictwa ludności kultury wielbarskiej wg R. Wołągiewicza) (Wołągiewicz 1986, 63 n., ryc. 14). Wyraźną odmiennością przybyłej wówczas ludności postrzegano w związku z jej obrzędkiem pogrzebowym, szczególnie kamiennymi konstrukcjami grobów. Nieznane były jednocześnie osady odpowiadające tym cmentarzyskom⁶. Niezależnie od tych odmienności suponuje się o kohabitacji z ludnością miejscową (Wołągiewicz 1981b, 154).

Natomiast we wczesnym średniowieczu (VIII–IX w.) wpływy z północy zauważalne były w rytuale pogrzebowym, ówczesnej gospodarce i strukturze osadniczej (Łosiński 1974, 159, 1979, 513; Zoll-Adamikowa 1991, 53). Wpływy te jednoznacznie wiąże się z rozwojem na Pomorzu osadnictwa ludności skandynawskiej. Procesem tym objęty był obszar pomiędzy dorzeczem Parsęty na wschodzie a dorzeczem Trebel, wyspą Rugią na zachodzie.

Niewątpliwie przenikanie ludności z północy w czasie od 2 poł. V do początku VI w., na tle podobnych procesów na Pomorzu mających miejsce w okresie rzymskim oraz we wczesnym okresie średniowiecznym, było wydarzeniem incydentalnym chociaż o znamionach tradycji sięgających przynajmniej wczesnego okresu rzymskiego.

Różny wymiar powiązań Pomorza Zachodniego i Skandynawii w okresie od IV/V w. do początku VI w., znajduje odbicie w sformułowanej tezie o federatywnym obliczu ludności Pomorza i heterogeniczności jej kultury (Machajewski, w druku). Odmienności w recepcji nurtu północnego przez ludność Pomorza Zachodniego mogły być następstwem pewnych różnic w stosunkach społeczno-gospodarczych: z jednej strony w tendencji do względnego ich stabilizowania (obszar pomiędzy Parsętą a Odrą), z drugiej zaś ich destabilizowania (obszar pomiędzy Łupawą a Półwyspem Helskim). Ów stan wynikał m.in. ze specyfiki lokalizacji, w szerszym zakresie ulegającym

⁶ Z Wielkopolski północnej (Stroszki, gm. Nekla, stan 1) znana jest osada związana prawdopodobnie z pobytem ludności z północy. Badania mgr A. GAŁĘZOWSKIEJ z Muzeum Archeologicznego w Poznaniu. Por. MACHAJEWSKI 1986, 269, ryc. 1–2.

zmianom ludnościowym i politycznym. Osłabienie względnie nawet załamanie się oddziaływań skandynawskich na Pomorze Zachodnie w VI w. pozostawało w związku z reorganizacją społeczno-gospodarczą dokonującą się na Pomorzu w VI-VIII w. (Leciejewicz 1976, 37; Godłowski 1979, 40), a także zmianą kierunku zainteresowań Skandynawii inten-

sywniej penetrujących w VI-VII w. krąg kultury bałtyjskiej i kultury merowińskiej (Nerman 1929; Żak 1962, 285; Leciejewicz 1989, 324). W miarę krzepnięcia na Pomorzu nowej wczesnośredniowiecznej struktury kulturowej (VIII-IX w.) wzrastało także zainteresowanie ową kulturą ze strony Skandynawii.

ZAKOŃCZENIE

J. Żak w pracy o kontaktach zachodniosłowiańsko-skandynawskich z 1962 r. postawił tezę o handlowym ich charakterze (1962, 288). Z kolei J. Kostorzewski (1966, 126) dopuszczał możliwość przejściowego pobytu Skandynawów na Pomorzu Słowińskim w V-VI w. W świetle naszych sugestii obydwie te propozycje, sformułowane w różnych systemach dowodzenia, można zaakceptować w tym sensie, że są to tezy o tym samym procesie, eksplikujące jednakże różne jego przejawy. Udział bowiem elementów skandynawskich w rozwoju kultury Pomorza Zachodniego w okresie wędrówek ludów uważa się zasadniczo za przejaw tradycji w kontaktach pomiędzy tymi obszarami. Szczególny jednakże charakter i zakres oddziaływań z północy, a także rola Pomorza w kontaktach Skandynawii z Europą, usytuowanie Pomorza Zachodniego i Skandynawii w strefie podobnych oddziaływań kulturowych płynących zwłaszcza z regionu karpacko-nadczarnomorskiego spowodowały, że pomiędzy Pomorzem Zachodnim a Skandynawią w okresie od przełomu IV/V w. do początku VI w., nastąpiła wyraźna filiacja cech kulturowych. Zakres owej filiacji może stanowić podstawę do supozycji o wytworzeniu się wyraźnych więzi kulturowych pomiędzy obszarami na podobnym etapie rozwoju społeczno-gospodarczego. Różnice w recepcji elementów północnych na Pomorzu Zachodnim były następstwem pewnych lokalnych odmienności.

Osłabienie, względnie nawet załamanie się oddziaływania skandynawskiego, pozostawało w związku z rozległą reorganizacją społeczno-gospodarczą Pomorza Zachodniego przypadającą zasadniczo na VI w., a jednocześnie zmianą kierunków skandynawskich inspiracji następujących u schyłku okresu wędrówek ludów i na początku okresu Vendel (VI w.).

W miarę tworzenia się na Pomorzu Zachodnim nowego wczesnośredniowiecznego układu kulturowego ponownie nurt skandynawski staje się widoczny w VIII-IX w., szczególnie na obszarach, gdzie już w okresie wędrówek ludów były zauważalne powiązania z północą.

W jakim zakresie elementy z północy wpływały na kształtowanie się kultury Pomorza Zachodniego — to kwestia wymagająca oddzielnych badań. Domniemywać należy o szczególnych inspiracjach w związku z obrządkiem pogrzebowym.

Realizując w praktyce postulat J. Żaka (1962, 289), że w związku z problematyką skandynawską należy penetrować wykopaliskowo Pobrzeże Słowińskie, mamy jednocześnie świadomość, że sformułowane tutaj na podstawie także nowych odkryć archeologicznych sugestie wymagają jeszcze szczegółowej weryfikacji.

KATALOG

- Friedefeld, Kr. Randow** — grób szkieletowy z dwoma pochówkami przykrytymi kamiennym brukiem o wym. 2,0 × 1,5 m. Inwentarz: a) 3 brązowe zapinki krzyżowate, b) przeszłik kamienny krążkowaty. Elementy skandynawskie: prawdopodobnie zapinki. Chronologia: 2 poł. V w.; Lit.: Eggers 1959, 16 Tabl. 1:A. Ryc. 2B:13-16.
- Friedrichsthal, Kr. Schwedt** — znalezisko bagienne. Inwentarz: a) 3 srebrne okucia pochew mieczy; b) 3 brązowe okucia pochew mieczy typu Snartemo; c) 1 srebrna nakładka od głowicy miecza; d) 1 brązowa nakładka od głowicy miecza; e) 1 złote taśmowate okucie górnej partii miecza. Elementy skandynawskie: b, c, d, e. Chronologia: 2 poł. V w. lub przełom V/VI w.; Lit.: Żak 1962, 43 n., ryc. 4. Ryc. 4.
- Głuszyno, woj. Słupsk, stan. 1** — cmentarzysko birytualne z konstrukcjami kamiennymi. Obiekt 11 — bruk dwuwarstwowy z wieńcem nieco oddalonym, z pochówkiem szkieletowym złożonym na pierwotnej próchnicy i przykryty gładzami. Inwentarz grobu: a) 3 zapinki brązowe z przedłużoną karbowaną główką; b) zapinka brązowa z półkolistym kabłąkiem i guzkami na trzpieniu; c) szpila brązowa z główką w postaci

- stylizowanego ptaka; d) sprzączka żelazna, jednodzielna ze zgrubiałą przednią ramą; e) 5 paciorków szklanych, w tym 2 typu 18, 3 typu 30b wg Tempelmann-Mączyńskiej. Elementy skandynawskie: 1) forma bruku i grobu; 2) detale stroju: a, b, c. Chronologia: 2 poł. V w. Ryc. 5A: 1–11. Obiekt 19 — bruk jednowarstwowy z grobem ciepłym umieszczonym w warstwie popieliska, przykryty brukiem kamiennym, z wieńcem przykrawężnym. Inwentarz grobu z warstwy popieliska: a) fragment grzebięcia; b) fragment jasnozielonego naczynia szklanego; c) antropomorficzne brązowe okucie końca pasa; d) szpila brązowa z kulistą główką; e) fragment brązowej taśmowatej blachy; f) pierścień lub ogniwo brązowe; g) 3 wtórnie przetopione paciorki szklane barwy jasnozielonej. Elementy skandynawskie: 1) forma bruku i grobu; 2) detale stroju: c, d. Chronologia: 2 poł. V w. Ryc. 5B: 1–9. Lit.: Kurzawa, Machajewski w druku.
4. **Główczyce, woj. Słupsk** — dwa groby szkieletowe. Inwentarz (bez przynależności do zespołów): a) 4 miecze żelazne w tym jeden miecz obosieczny (spatha), długości 88 cm, szerokości 4,7 cm, szerokości rękojeści 11 cm z brązowym okuciem kolca rękojeści, 2 miecze długości 75,5 cm oraz 80,7 cm, a także fragment jednego miecza; b) 4 groty żelazne długości odpowiednio 36,7 cm, 35,3 cm, 31,3 cm, 30,5 cm; c) 1 sprzączka brązowa z karbowanym kabłąkiem; d) 1 umbo żelazne spiczaste wysokości 8,6 cm, średnicy runda 14 cm; e) 2 brązowe okucia pochwy miecza typu Snaertemo; f) fragment naczynia wazowatego. Elementy skandynawskie: e. Chronologia: 2 poł. V w. względnie początek VI w. Lit.: Żak 1962, 49; Godłowski 1981, 92. Ryc. 3.
5. **Gorzyno, woj. Słupsk** — grób szkieletowy „pod kamieniami” lub głazem. Inwentarz: a) paciorek bursztynowy typu 471e wg Tempelmann-Mączyńskiej; b) przęślik gliniany; c) zapinka brązowa z pełną pochewką; d) 2 szpile brązowe z główką w postaci stylizowanego ptaka. Elementy skandynawskie: d. Chronologia: 2 poł. V w. Lit.: Żak 1962, 47 n. Ryc. 2D: 17–21.
6. **Karlino, woj. Koszalin** — skarb ukryty „pod dużym głazem”. Inwentarz: a) 1 solid Walentyniana I († 375 r.) z uszkiem do zawieszenia; b) solid Walentyniana III († 445 r.) z uszkiem do zawieszenia; c) 4 solidy Teodozjusza II († 450 r.) w tym 3 zawieszane na rurce; d) 1 solid Leona I († 474 r.); e) 6 złotych brakteatów typu C; f) wieloboczny złoty pierścień z napisem runicznym; g) podwójnie spiralnie zwinięty pierścień złoty; h) gładki pierścień złoty; i) fragment złotego naszyjnika lub bransolety; j) złoty paciorek ze skręconego spiralnie drutu. Elementy skandynawskie: 1) charakter skarbu; 2) elementy ze skarbu: e, f, j. Chronologia: przełom V/VI w. lub początek VI w. Lit.: Żak 1962, 49n.; Godłowski 1981, 92 n.
7. **Piotrowice, woj. Koszalin** — skarb (?). Inwentarz: a) naczynie ceramiczne; b) złoty naszyjnik odm. B. Elementy skandynawskie: 1) charakter skarbu (?); 2) elementy ze skarbu: b. Chronologia: początek VI w. Lit.: Żak 1962, 52 n.
8. **Radosiew, woj. Piła** — skarb (?) znaleziony w bagnie. Inwentarz: a) złoty naszyjnik odm. A. Elementy skandynawskie: 1) charakter skarbu (?); 2) elementy ze skarbu: a. Chronologia: początek VI w. Lit.: Żak 1962, 55 n.
9. **Sierakówko, woj. Słupsk** — znalezisko jednostkowe. Inwentarz: a) gładzik kamienny z pismem runicznym. Elementy skandynawskie: a (?). Chronologia: V–VI w. (?). Lit.: Żak 1962, 53.
10. **Stramnica, woj. Koszalin** — grób szkieletowy. Inwentarz: a) brązowe okucie dziobowate końca pasa; b) 2 zapinki srebrne równoramienne; c) 1 zapinka brązowa z rozszerzonym zakończeniem nóżki; d) 4 zawieszki srebrne, w tym 2 z paciorkami szklanymi typu 2 i typu 126 wg Tempelmann-Mączyńskiej; e) 7 paciorków szklanych i bursztynowych typu 2, 81, 126, 224, 389, 392, 393 wg Tempelmann-Mączyńskiej. Elementy skandynawskie: c. Chronologia: przełom IV/V w. lub początek V w. Lit.: Eggers 1959, 22, tabl. 1:2. Ryc. 2A: 1–12.
11. **Stargard, woj. Szczecin** — skarb (?) w pobliżu rzeki Iny. Inwentarz: a) złoty naszyjnik odm. B. Elementy skandynawskie: 1) charakter skarbu (?); 2) elementy ze skarbu: a. Chronologia: początek VI w. Lit.: Żak 1962, 53 n.
12. **Wapno, woj. Piła** — skarb. Inwentarz: złoty pierścień w przekroju w kształcie litery „D”; b) 9 małych złotych pierścieni lub ogniw łańcucha (?); c) 4 złote brakteaty, w tym jeden duży z uszkiem typu C z wyobrażeniem jeźdźcy i napisem SABAR, 1 mały z uszkiem typu C z wyobrażeniem jeźdźcy, 1 duży z utraconym uszkiem typu C z wyobrażeniem jeźdźcy. Elementy skandynawskie: 1) charakter skarbu; 2) elementy ze skarbu: a, c. Chronologia: początek VI w. Lit.: Żak 1962, 80 n.; Godłowski 1981, 91, przypis 17. Uwaga: zawartość skarbu cytujemy za Godłowski 1981. Por. Żak 1985, 27 n.
13. **Witkowo, woj. Słupsk** — dwa groby szkieletowe. Grób męczyzny — zmarły złożony był w skrzyni o wymiarach 4 × 4 m, nakrytej pięcioma warstwami kamieni, sięgające 3 m wysokości; grób kobiety — zmarła złożona była w skrzyni o wymiarach 4 × 2,5 m. Inwentarz: (bez przynależności do zespołu): a) puchar szklany typu E 230; b) zapinka brązowa z pełną pochewką; c) sprzączka brązowa owalna o szerokim karbowanym kabłąku; d) umbo żelazne z „walcowatym kolcem”; e) 4 żelazne groty oszczepów długości odpowiednio 21,0 cm, 22,5 cm, 36,5 cm, 38,5 cm; f) miecz żelazny obosieczny długości 81 cm; g) miecz żelazny obosieczny zachowany we fragmentach o długości 8,5 cm, 34,0 cm, 35,0 cm; h) fragment nieokreślonego przedmiotu z brązu z resztkami tkaniny; i) 24 paciorki szklane i bursztynowe, w tym 1 typu 198e (?) i 23 typu 438 wg Tempelmann-Mączyńskiej; j) 2 fragmenty naczynia ceramicznego. Elementy skandynawskie: 1) forma grobu; 2) detale stroju: b. Chronologia: połowa lub 2 poł. V w. Lit.: Eggers 1959, 17 n., tabl. 2:D. Ryc. 2C:22–25.
14. **Miejscowość nieznana, woj. Koszalin** — znalezisko jednostkowe. Inwentarz: a) pojedynczy wisior brakteatowy typu C z wyobrażeniem stylizowanego jeźdźcy i napisem runicznym WAIDA. Elementy skandynawskie: a. Chronologia: początek VI w. Lit.: Żak 1962, 51.

BIBLIOGRAFIA

Skróty

- Bd.R-GK — Bericht der Römisch Germanischen Kommission, München.
 FAP — Fontes Archaeologici Posnaniensis, Poznań.
 FPP — Folia Praehistorica Posnaniensia, Poznań.
 FS — Frühmittelalterliche Studien, Münster.
 Kultura wielbarska — *Kultura wielbarska w młodszym okresie rzymskim*, t. II. Red.: J. Gurba, A. Kokowski, Lublin.
 Pzp — *Prahistoria ziem polskich, t. V*. Red.: J. Wielowiejski, Warszawa.
Samfundsorganisation og Regional Variation — Samfundsorganisation og Regional Variation. Norden i romersk jernalder og folkevandringstid. Beretning fra 1. nordiske jernaldersymposium på Sandbjerg Slott 11–15 april 1989. Red. Ch. Fabech og J. Ringtved, Aarhus.
 ZNUJ — Zeszyty Naukowe UJ, Prace Archeologiczne Kraków.

Literatura

- ABERG N.
 1924 *Der nordiska folvandringsstidens Kronologie*, Stockholm.
 ALMGREN O., NERMAN B.
 1923 *Die ältere Eisenzeit Gotlands*, Stockholm.
 AMENT H.
 1977 *Chronologische Untersuchungen an fränkischen Gräberfeldern der jüngeren Merowingerzeit im Rheinland*, Bd.R-GK, t. 57, s. 285–336.
 ANDERSSON K.
 1991 *Skandinaviens guldfynd från romersk tid som indikatorer på politiska och/eller ekonomiska centra*, [w:] *Samfundsorganisation og Regional Variation...*, s. 213–231.
 ANDRÉN A.
 1991 *Guld och makt — en tolkning av de Skandinaviska guldbakteaternas funktion*, [w:] *Samfundsorganisation og Regional Variation...*, s. 245–256.
 ATTERMAN I.
 1935 *Nya fynd från Hovgårdsberg i Vendel*, „Fornvännen”, t. 30, s. 137–157.
 BAKKA E.
 1972 *Goldbrakteaten in norwegischen Grabfunden: Datierungsfragen*, FS, t. 7, s. 53–87.
 BITNER-WRÓBLEWSKA A.
 1986 — *Zapinki z gwiazdzistą i lopatkową nóżką z południowo-wschodnich wybrzeży Bałtyku*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. LI, z. 1, s. 49–90.
 1989 *Elementy bałtyjskie w kulturze wielbarskiej*, [w:] *Kultura wielbarska...*, s. 161–177.
 1991 *Between Scania and Samland. From Studies of Stylistic Links in the Baltic Basin during the Early Migration Period*, „Fornvännen”, t. 86, s. 225–241.
 BURSCHE A.
 1985 *Direction of constacts of the Roman Empire with the mid-European Barbaricum in the second part of the 3rd and 4th centuries in the light of coin finds*, „Wiadomości Numizmatyczne”, t. 29, s. 22–44.
 EGGERS H. J.
 1959 *Grabfunde der Völkerwanderungszeit aus Pommern*, „Baltische Studien”, NF, t. 47, s. 13–28.
 EKETORP
 1976 *Eketorp Fortification and Settlement on Öland/Sweden. The Monument*, Stockholm.
 ENGSTRÖM J.
 1991 *Fornborgarna och samhällsutvecklingen under mellersta järnåldern*, [w:] *Samfundsorganisation og Regional Variation...*, s. 267–276.
 ERÄ-ESKO A.
 1986 *Doniburg-Gullydynt*, „Finskt Museum”, s. 54–84.
 FABECH Ch.
 1990 *Sjörup — an Old Problem in a New Light*, „Meddelanden från Lunds universitets historiska museum 1989–1990”. New Series 8, s. 101–119.
 GAŚSOWSKA E.
 1979 *Bizancjum a ziemie północno-zachodniosłowiańskie w wczesnym średniowieczu. Studium archeologiczne*, Wrocław.
 GEISSLINGER H.
 1967 *Horte als Geschichtsquelle dargestellt an den völkerwanderungs- und merowingerzeitlichen Funden des südwestlichen Ostseeraumes*, „Offa-Bücher”, t. 19, Neumünster.
 GJESSING G.
 1931 *Norske og finske fuglenåler*, „Universitetes Oldsaksksamlingens Årsbok”, s. 54–73.
 GODŁOWSKI K.
 1970 *The Chronology of the Late Roman and Early Migration Periods in Central Europe*, ZNUJ, z. 11.
 1979 *Z badań nad zagadnieniem rozprzestrzenienia Słowian w V–VII w. n.e.*, Kraków.
 1981 *Okres wędrówek ludów na Pomorzu*, „Pomorania Antiqua”, t. X, s. 65–129.
 1985 *Przemiany kulturowe i osadnicze w południowej i środkowej Polsce w młodszym okresie przedrzymskim i w okresie rzymskim*, Wrocław.
 GRUCZA E.
 1972 *Rowokół*, [w:] *Słownik Starożytności Słowiańskich*, t. 4, cz. 2, Wrocław, s. 560.
 HANSEN U. L.
 1988 *Hovedproblemer i romersk og germansk jernalders Kronologi i Skandinavien og på kontinent*, [w:] *Fra Stamme til Stat i Danmark 1. Jernalderens Stammesamfund*, Århns, s. 21–35.
 HENSEL W.
 1987 *Słowiańszczyzna wczesnośredniowieczna*, Warszawa.
 HERTEIG A. E.
 1954 *Romertids gravenlegg Ardfurer og Akerbruck*, „Viking”, t. 18, s. 32–47.
 ILUK J.
 1989 *Rzymskie solidy na Pomorzu Nadwiślańskim w świetle kontaktów późnego cesarstwa rzymskiego z plemionami barbarzyńskimi*, [w:] *Osadnictwo nad dolną Wisłą w średniowieczu*. Red. S. Gierszewski, Warszawa, s. 13–34.
 JESPERSEN J.
 1984 *En kvindegrav fra aeldre germans jernalder ved Levka Bugt*, Bornholm, „Bornholms Museum”, s. 101–108.
 JØRGENSEN A. N.
 1991 *Kobbeå Grab in — ein reich ausgestattetes Grab der jüngeren germanischen Eisenzeit von Bornholm*, „Studien zur Sachsenforschung”, t. 7, s. 203–239.

- JØRGENSEN L.
1990 *Baekkegård and Glasergård. Two Cemeteries from the Late Age on Bornholm*, København.
1991 *Våbengrave og Krigeraristokrati. Etableringen af en centralmagt på Bornholm i det 6.–8. årh.e.kr.*, [w:] *Høvdingesamfund og kongemagt*. Red.: P. Mortensen og B. M. Rasmussen. *Jysk Arkaeologisk Selskabs Skrifter*, XXII: 2, Aarhus, s. 109–124.
- KACZANOWSKI P., ZABOROWSKI J.
1988 *Bemerkungen über die Bewaffung der Bevölkerung der Wielbark-kultur*, [w:] *Kultura wielbarska...*, s. 221–239.
- KARLSSON L.
1983 *Nordisk Form om djurornamentik*, Stockholm.
- KESKITALO O.
1950 *Kaksi rautakuden hautaröykkiötä, Hämeenlinnasta*, „Finskt Museum”, t. LVII, s. 72–91.
- KIVIKOSKI E.
1936 *Loimafyndet*, „Finskt Museum”, t. XLIII, s. 62–96
- KLINDT-JENSEN O.
1957 *Bornholm i Folkevandringstiden*, København.
- KNAPKE W.
1941 *Aurei- und Solidi-Vorkommen an der Südküste der Ostsee*, „Acta Archaeologica”, t. 12, s. 79–118.
- KOSTRZEWSKI J.
1966 *Pradzieje Pomorza*, Wrocław.
- KURZAWA J., MACHAJEWSKI H.
w druku *Sprawozdanie z dotychczasowych badań archeologicznych na stanowisku 1 w Gluszyńcu woj. Słupsk*, „Pomorania Antiqua”, t. XVI.
- LACHOWICZ F. J.
1975 *Podokres późnolateński i okres wpływów rzymskich*, [w:] *Pradzieje Pomorza Środkowego*, Poznań. Red.: M. Sikora, s. 87–121.
- LECIEJEWICZ L.
1976 *Słowiańszczyzna zachodnia*, Wrocław.
1979 *Normanowie*, Wrocław.
1989 *Słowianie Zachodni. Z dziejów tworzenia się średniowiecznej Europy*, Wrocław.
- LEDEBUR L.
1840 *Ueber ein kürzlich bei Cöslin in Hinter-Pommern gesehen Goldfund als ersten Fall des Auffindens von Goldbracteaten und nordischen Runen auf deutschem Boden*, „Monatsberichte über die Verhandlungen der Gesellschaft für Erkunde zu Berlin”, s. 131–134.
- LINDQVIST S.
1919 *Den svenska folkvänderingsstilens uppkomst*, „Rig”, t. 2, s. 65–80.
- ŁOSIŃSKI Wł.
1974 *Srebrny wystrój odzieży z wczesnośredniowiecznego cmentarzyska w Świłubiu w powiecie kołobrzeskim*, „Studia Archaeologica Pommeranica”, t. 2, s. 159–175.
1979 *Skandinavien im frühen Mittelalter im Lichte von Forschungen im unteren Parsęta-Flußgebiet*, [w:] *Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie Slave*, t. 1, Bratislava, s. 513–518.
1982 *Osadnictwo plemienne Pomorza (VI–X wiek)*, Wrocław.
- ŁOWMIAŃSKI H.
1964 *Początki Polski*, t. II, Warszawa.
- MACHAJEWSKI H.
1984 *Z badań nad formami osad z czasów od II do początków VI wieku na Pomorzu Środkowym*, FAP, t. 33, s. 46–54.
1985 *Napływ elementów bizantyjskich na Pomorze w świetle studiów nad chronologią dębczyńskiej grupy kulturowej*, FPP, vol. I, s. 73–84.
1986 *Stan badań nad młodszym okresem przedrzymskim i okresem rzymskim w Wielkopolsce*, [w:] *Stan i potrzeby badań nad młodszym okresem przedrzymskim i okresem wpływów rzymskich w Polsce*, Kraków, s. 269–298.
- 1988 *Untersuchungen zur Genese der Dębczyno-Gruppe*, „Zeitschrift für Archäologie”, t. 22, s. 65–82.
- w druku *Z badań nad chronologią dębczyńskiej grupy kulturowej w dorzeczu Parsęty*, Poznań.
- MACKEPRANG M. B.
1955 *De nordiske Guldrakteater*, Aarhus.
- MALINOWSKI T.
1986 *Fragmenty dziejów Rowokołu*, [w:] *Źródła archeologiczne i antropologiczne do dziejów Rowokołu*, Słupsk, s. 173–189.
- MENGHIN W.
1974 *Schwertortbänder der Frühen Merowingerzeit*, [w:] *Festschrift Joachim Werner. Studien zur Vor- und Frühgeschichtlichen Archäologie*, Festschrift für Joachim Werner zum 65. Geburtstag, München, t. 3, s. 435–469.
1980 *Kelten, Römer und Germanen. Archäologie und Geschichte*, München.
1983 *Das Schwert im Frühen Mittelalter. Chronologisch-typologische Untersuchungen zu Langschwerten aus germanischen Gräbern des 5. bis 7. Jahrhunderts n. Ch.*, Stuttgart.
- MØLLERUP O.
1949 *Brannflakgraver på Vestland i Eldre Jernalder*, „Stavanger Museums Årbok”, s. 38–45.
- MÜLLER A. V.
1962 *Völkerwanderungszeitliche Körpergräber und spätgermanische Siedlungsräume in der Mark Brandenburg*, „Berliner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte”, t. 2, s. 105–189.
- NÄSMAN U.
1977 *Öland, Eketorp and the Transition between Montelius Periods VI and VII*, „TOR”, XVII, s. 322–349.
1984a *Glas och Handel i senromersk tid och folkevandringstid. En studie kring glas från Eketorp II, Öland, Sverige*, Uppsala.
1984b *Zwei Relieffibeln von der Insel Öland*, „Prähistorische Zeitschrift”, t. 59, z. 1, s. 48–80.
- NERMAN B.
1929 *Die Verbindungen zwischen Skandinavien und dem Ostbaltikum in der jüngeren Eisenzeit*, Stockholm.
1935 *Die Völkerwanderungszeit Gotlands*, Stockholm.
1940 *Svenska fågelnälar från folkevandringstid*, „Fornvännen”, t. 35, s. 113–120.
- NIELSEN K. H.
1987 *Zur Chronologie der jüngeren germanischen Eisenzeit auf Bornholm. Untersuchungen zu Schmuckgarnituren*, „Acta Archaeologica”, t. 57, s. 47–86.
- OLCZAK J.
1991 *Formy osadnictwa na Pojezierzu Zachodniopomorskim we wczesnym średniowieczu*, Toruń.
- PETERSEN E.
1939 *Der ostelbische Raum als germanisches Kraftfeld im Lichte der Bodenfunde des 6.–8. Jahrhunderts*, Leipzig.
- PETERSEN J.
1954 *Bosetningen i Rogaland i folkevandringstiden*, „Viking”, t. 18, s. 1–28.
- PORZEZIŃSKI A.
1980 *Z badań nad problematyką osadnictwa najstarszej fazy wczesnego średniowiecza na Pomorzu Zachodnim*, „Materiały Zachodniopomorskie”, t. XXVI, s. 115–144.
- RAMQVIST P. M.
1991 *Perspektiv på regional variation och samhälle i Nordens folkevandringstid*, [w:] *Samfundsorganisation og Regional Variation...*, s. 305–318.

- RAU G.
1972 *Körpergräber mit Glasbeigaben des 4 nachchristlichen Jahrhunderts im Oder-Weischel-Raum*, „Acta Praehistorica et Archaeologica”, t. 3, s. 109–214.
1973 *Facettschliffgläser und die Chronologie der Spätkaizerzeit*, „Archäologisches Korrespondenzblatt”, t. 3, s. 441–445.
- RAVN L. G.
1989 *Strandgrave ved Bilidt*, „Arkaeologiske skrifter”, t. 3, s. 218–228.
- REICHSTEIN J.
1977 *Die kreuzförmige Fibel. Zur Chronologie der späten römischen Kaiserzeit und der Völkerwanderungszeit in Skandinavien, auf dem Kontinent und in England*, Offa-Bücher, t. 34, Neumünster.
- ROTH H.
1979 *Kunst der Völkerwanderungszeit. Propyläen Kunstgesch. Suppl. 4*, Frankfurt a. M.—Berlin—Wien.
- SCHACH-DÖRGES H.
1970 *Die Bodenfunde des 3. bis 6. Jahrhunderts nach Chr. zwischen unterer Elbe und Oder*, Offa-Bücher, t. 23, Neumünster.
- SHMIDT B.
1961 *Die späte Völkerwanderungszeit in Mitteleuropa*, Halle.
- SCHULZE-DÖRRLAMM M.
1986 *Romanisch oder germanisch? Untersuchungen zu den Armbrust- und Bügelknopffibeln des 5. und 6. Jahrhunderts n. Ch. aus den Gebieten westlich des Rheins und südlich der Donau*, „Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz”, t. 33, cz. 2, s. 593–720.
- SIKORSKI A.
1982 *Osada z najwcześniejszej fazy wczesnego średniowiecza w Dębczynie (stan. 10) na Pomorzu Środkowym*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 34, s. 247–249.
- SLOMANN W.
1961 *Buckelurnen aus der Völkerwanderungszeit im Norwegen*, „Die Kunde”, NF, t. 12, s. 2–15.
- STENBERGER M.
1977 *Vorgeschichte Schwedens*, Berlin.
- STJERNQVIST B.
1955 *Simirs on cultural connections of Scania in the Roman Iron Age*, „Acta Archaeologica Lundensia”, Ser. 4, Nr 2, Lund.
1961 *Über die Kulturbeziehungen der Völkerwanderungszeit*, „Die Kunde”, NF, t. 12, s. 16–43.
- STRÖMBERG M.
1961 *Untersuchungen zur jüngeren Eisenzeit in Schonen. Völkerwanderungszeit-Vikingerzeit I, II*, „Acta Archaeologica Lundensia”, Ser. 4, Nr 4, Lund.
- SVOBODA B.
1965 *Čechy v době stěhovani národu*, „Monumenta Archaeologica”, 13, Praha.
- WALENTA K.
1981 *Obrządek pogrzebowy na Pomorzu w okresie późnolateńskim i rzymskim*, „Archeologia Baltica”, vol. V, s. 1–194.
- WERNER J.
1956 *Beiträge zur Archäologie des Attila-Reiches*, München.
1982 *Zu einer elbgermanischen Fibel des 5. Jahrhunderts aus Gaukönigshofen. Ldkr. Würzburg*, „Bayerische Vorgeschichtsblätter”, t. 47, s. 225–254.
- WOŁĄGIEWICZ R.
1968 *Wstępne wyniki badań w Lubieszowie, pow. Gryfice w latach 1964–1968*, „Materiały Zachodniopomorskie”, t. XIV, s. 141–150.
1974 *Zagadnienie stylu wczesnorzymskiego w kulturze wielbarskiej*, „Studia Archaeologica Pommeranica”, t. 2, s. 129–152.
1977 *Kręgi Kamienne w Grzybnicy*, Koszalin.
1981a *Grupa dębczyńska*, [w:] Pzp, t. V, s. 210–216.
1981b *Kultura wielbarska*, [w:] Pzp, t. V, s. 143–156.
1985 *Die Goten im Bereich der Wielbark-Kultur*, „Peregrinatio Gothica”, vol. VII, s. 63–98.
1987 *Chronologia ceramiki kultury wielbarskiej w świetle dotychczasowego stanu badań*, „Archeologia Polski”, t. XXXII, z. 1, s. 169–208.
- WOŁĄGIEWICZOWIE D. R.
1964 *Uzbrojenie ludności Pomorza Zachodniego u progu naszej ery*, „Materiały Zachodniopomorskie”, t. IX, s. 9–166.
- WYSZOMIRSKA-WERBART B.
1991 *Baltic and Scandinavian Connections in Southern Area of the Baltic Sea during the Late Iron Age*, „Acta Archaeologica Lundensia”, Ser. 8° N° 20, s. 231–247.
- VOSS H. U.
1991 *Bestattungssitten während der späten Römischen Kaiser- und Völkerwanderungszeit in Mecklenburg-Vorpommern. Bemerkungen zum Forschungsstand*, [w:] Bestattungswesen und Totenkult, Berlin, s. 187–208.
- ZOLL-ADAMIKOWA H.
1988 *Przyczyny i formy recepcji rytuału szkieletowego u schyłku Słowian nadbałtyckich we wczesnym średniowieczu*, „Przegląd Archeologiczny”, t. 35, s. 183–229.
1991 *Problem osadnictwa skandynawskiego na południowych wybrzeżach Bałtyku w IX–X wieku*, „Zeszyty Naukowe PUNO”, N.S., Nr 4, s. 53–62.
- ŻAK J.
1962 *Studia nad kontaktami handlowymi społeczeństw zachodniosłowiańskich ze skandynawskimi od VI do VIII w. n.e.*, Wrocław.
1976 *Kwestia aktualnej chronologii archeologicznej okresu merowińskiego*, „Ars Historica”, s. 193–196.
1979 *Frankijskie elementy kulturowe w kulturze protopolskiej (V/VI–IX w.)*, „Pomorania Antiqua”, t. VIII, s. 43–56.
1985 *Fundumstände der skandinavischen Goldbrakteaten des 5. bis 6. Jahrhunderts vom Typ C aus Wapno, Grosspolen*, „Hikuin”, t. 11, s. 27–32.

SKANDINAVISCHES KULTUREINWIRKUNGEN IN WESTPOMMERN IN DER VÖLKERWANDERUNGSZEIT (2. HÄLFTE DES 4. — ANFANG DES 6. JH.)

Zusammenfassung

Nach der Zusammenstellung des Katalogs der skandinavischen Funde hat man versucht ihre Chronologie neu zu bestimmen. Gleichzeitig, die Unter-

schiede in den Formen berücksichtigend, strebte man danach, die Weisen ihres Ankommens in Westpommern neu zu erklären.

Als Grundlage dafür hat man festgenommen, daß der Anteil der Kultur von skandinavischer Tradition in der Geschichte Westpommerns eine ständige Erscheinung von wechselnder Intensität war. In den Zeiten vor der Völkerwanderungszeit hat sich die Einwirkung aus Norden in der frühen Kaiserzeit betont (Stufe B2a). Am Anfang der späten Kaiserzeit dagegen (Stufe C1a) ist sie deutlich schwächer geworden. In der späten Kaiserzeit (Stufe C1b-C2) war dieser Anteil immer schwächer. Die neue Welle der skandinavischen Einwirkungen ist in der Stufe D, vor allem um die Wende der Stufe D zur Stufe E und in der Stufe E der Völkerwanderungszeit zu sehen. Dann ist sie wieder bis zum 8. Jh. schwächer geworden.

In der Fachliteratur hat man den skandinavischen Einwirkungen auf die Kultur Westpommerns viel Aufmerksamkeit gewidmet. Man unterscheidet zwei Interpretationsrichtungen betreffs Eindringung der skandinavischen Kultur in Westpommern: a/ Handelsaustausch, b/ Einsiedlung der Skandinavier in Westpommern. Es wurde auch über die Rolle Pommerns in den Kontakten zwischen Skandinaviern und anderen Regionen Europas gesprochen. Eine einzelne Frage bildet Chronologie der aus Norden stammenden Funde. Im Zusammenhang mit der durchgeführten Korrektur der Chronologie der Völkerwanderungszeit in Europa hat ihre von J. Żak (1962) angefertigte Datierung an Aktualität verloren. Heute werden sie mit späteren Suggestionen von J. Żak (1976, 193, Anmerkung 14) übereinstimmend, um 20-40 Jahre gesetzt.

Die skandinavischen Funde aus der Wendezeit von Stufe D zur Stufe E und aus der Stufe E der Völkerwanderungszeit (Mitte des 5. – Anfang des 6. Jh.) samt den Elementen aus der Endphase der Siedlungen in Dębczyn, Fundstelle 3, 6, in Lubieszewo, Fundstelle 2/A und den frühbyzantinischen Soliden mit den spätesten von Anastasius I. († 518), in Westpommern bestimmen grundsätzlich die altertümliche Spätbesiedlung, die für die frühmittelalterliche mit der Keramik Typus Dziedzice (Wołagiewicz 1981a, 216) vorausgehend war.

Als Elemente skandinavischer Herkunft in Westpommern in der Völkerwanderungszeit werden genannt: Kleiderschmuck aus Metall (Nadel, Fibeln,

Gürtelbeschläge, Perlen, Ketten, Brakteaten), Ausrüstungsteile (Schwertscheidebeschläge), Werkzeuge (Steinfeile?) und auch Grab- und Bestattungsformen, Depot- und Moorfunde.

Es wurden zwei Etappen der skandinavischen Einwirkungen in Westpommern in der Völkerwanderungszeit ausgesondert: erste – von Wendezeit des 4. zum 5. Jh. an bis zur Mitte des 5. Jh., zweite – vom Anfang der 2. Hälfte des 5. Jh. an bis zum Anfang des 6. Jh. Mit der ersten Etappe werden einzelne Bekleidungs-elemente, Eintreten skandinavischer Schmuck-art vom Typus Sösdala und Sjörup und Depote vom Typus Trzebiatów-Świelino verbunden, mit der zweiten dagegen die übrigen Kleiderschmuckelemente aus Metall, Bestattungen mit Waffen, Gräber innerhalb der Steinpflaster, Motivfunde und Depotsfunde vom Typus Piotrowice und Karlino.

In den skandinavischen Einwirkungen aus der ersten Etappe widerspiegelte sich das Eindringungs-prozeß von Schmuckideen und vom mit geistiger Kultur verbundenen Verhalten, das sich auf Grund der existierenden Wirtschaftsverbindungen vollzog.

Von mehr kompliziertem Charakter waren die skandinavischen Funde aus der zweiten Etappe, denn neben der Fortsetzung ihrer Eindringung, was charakteristisch für die erste Etappe war, hat man hier auch mit dem Ankommen der Skandinavier selbst zu tun, besonders in das Zwischenstromland von Niederlupawa- und Łebafluß (Pobrzeże Słowińskie – Słowińskie Küste).

Zusammenfassend, es widerspiegelt sich in verschiedenen Wegen der Eindringung der skandinavischen Einwirkungen in Westpommern die Verwickeltheit der Kultursituation um Altertumsende im Ostseebecken. Der Bereich der Einwirkungen aus Norden und auch die Rolle Pommerns in den Kontakten zwischen Skandinavien und Europa um Wendezeit vom 4./5. Jh. zum 6. Jh. verursachten die deutliche Filiation der Kulturmerkmale zwischen Westpommern und Skandinavien. Auf Grund des Umfangbereiches dieser Filiation könnte man über die Bildung der deutlichen Kulturverbindungen behaupten, die zum Zeichen der ähnlichen Etappe in der wirtschaftlich-gesellschaftlichen Entwicklung wurden.

Übersetzt von Dorota Piwowar

Adresse des Verfassers:

Dr Henryk Machajewski
Instytut Prahistorii UAM
ul. Św. Marcin 78
61-809 Poznań
Polen